

Comisia Centrală de la Focșani și opera sa constituțională

Stanomir, Ioan

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Stanomir, I. (2001). Comisia Centrală de la Focșani și opera sa constituțională. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 3, 9-44. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-381152>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

COMISIA CENTRALĂ DE LA FOCȘANI ȘI OPERA SA CONSTITUȚIONALĂ

IOAN STANOMIR

De Comisia Centrală, ca organism cu vocație de legiferare, se leagă o operă remarcabilă, care include și elaborarea primului proiect constituțional dezbătut liber de români, în cursul anului 1859, și care a servit drept punct de reper și sursă de inspirație în cadrul Constituantei de la 1866. Până la un punct, reflecția Comisiei Centrale în materia reformării statului era departe de fi una care să poarte o amprentă retrogradă. I se datorează acestui organism un proiect de lege prin care se viza instituirea unui Consiliu de stat, extrem de apropiat sub aspectul competențelor de cel reglementat la 1864 de Cuza, dar care prelua dintre atribuțiile Comisiei și pe cea de control al constituționalității legilor, calitatea de garant al constituției fiind însoțită și de abilitarea de a exercita o inițiativă legislativă, privită ca esențială pentru articularea unui sistem normativ din care iregularitățile să fie eliminate¹.

Dar Comisia Centrală își validează calitatea de laborator constituțional prin activitatea de dezbateră și adoptare a proiectului de constituție de la 1859: îi revine lui Ioan C. Filitti meritul de fi plasat acest document în seria istorică de constituționalizare a statului român, înscriere cu atât mai semnificativă cu cât modelul decelabil în textura lexicală și instituțională a documentului este aceeași constituție belgiană de la 1831. Astfel, atunci când Consiliul de Stat este chemat să înainteze Constituantei de la 1866 un proiect care să servească drept suport al dezbaterii, textul avansat nu este decât o rafinare, în noul

---

¹ IOAN C. FILITTI, „Regimul parlamentar”, în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 250. De asemenea, problema proiectului constituțional de la 1859 a mai fost abordată și în alte studii dintre care cel mai consistent ni s-a părut a fi cel al lui CONSTANTIN C. ANGELESCU, „Proiectul de constituție din 1859 al Comisiei Centrale de la Focșani”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, XVII, 1980, pp. 363-404. O abordare istorică a Comisiei Centrale de la Focșani am regăsit-o tot la CONSTANTIN C. ANGELESCU, „Comisia Centrală de la Focșani (1859-1862)”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, XVI, 1979, pp. 239-269.

context politic, a celui elaborat la 1859². Examenul comparativ întreprins de I. C. Filitti indică până la ce punct dispozițiile de la 1859 sunt similare celor belgiene, opțiunea legiutorului constituant de la 1866 apărând în adevărata sa lumină, ca ultima manifestare într-un lanț conștient de alegeri care erau menite a consolida, prin transplantul constituțional, o modernizare percepută ca ireversibilă.

De altfel, în prezentarea făcută de Mihail Kogălniceanu în momentul publicării proiectului de constituție, este decelabil leitmotivul dublei semnificații a textului, legală și națională. Ca un corolar al premiselor intelectuale pe care miza generația căreia îi aparținea el însuși, actul de adoptare a unei constituții este indisociabil de o proclamare a autonomiei țării, tranziția de la cartele impuse de puterile garante la dezbaterea liberă de către reprezentanți ai națiunii fiind una centrală în imaginarul politic al epocii. După cum merită notată precizia cu care omul de stat indică articulațiile identificabile în corpul oricărei constituții moderne. Retrospectiv, nu este un accident faptul că proiectul de la 1859 rămâne, alături de cel creionat la 1848 de același Kogălniceanu, cel mai apropiat de exigențele materiale și formale pe care actul fundamental modern le impune. Reflecțiile lui Kogălniceanu sunt, în definitiv, un exercițiu recapitulativ a cărui semnificație pentru evoluția terminologiei constituționale autohtone nu poate fi ignorată:

Oricare să fie opiniile țării în privirea Principelui Străin, este netăgăduit că proiectul de constituție elaborat de Comisia Centrală este o lucrare națională, serios și conștiincios discutată, este actul autonomiei țării! Curând sau mai târziu, vom trebui să venim a avea o constituție, ca emanație a propriei noastre inițiative de nație liberă și independentă !

Când vom veni la această neapărată hotărâre, proiectul de constituție de la 1859 va fi luat nesmintit drept bază, drept punct de purcedere și a viitoarei lucrări.

Iată motivele care mă fac să public în 1861 o lucrare din 1859, la care am luat și eu parte, cu multă stăruință, și cu multă inimă. Acest proiect de constituție încă atât de puțin cunoscut în România a dat loc în sânul Comisiei Centrale la vii și îndelungate discuții, care n-au ținut decât trei luni, și anume din iunie și până la 9 octombrie, când s-au votat în întregul său.

Toate chestiile naționale, politice, de organizare administrativă, judecătorească și sociale, toate chestiile, în sfârșit, pe care le comportă o constituție au fost tratate și desvoltate ades cu mult talent, dar totdeauna cu mult studiu și cu o mare convincție, și dintr-o parte și din alta.³

Remarcile lui Kogălniceanu sunt utile și în măsura în care furnizează un argument esențial pentru calificarea acestor trei luni din anul 1859 ca o primă ocazie în care elita românească a experimentat tehnica lucrărilor unei adunări

---

² *Idem, Izvoarele constituției de la 1866*, Tipografia Ziarului *Universul*, București, 1934, pp. 1-5.

³ *Apud CRISTIAN IONESCU, Dezvoltarea constituțională a României, 1741-1991. Acte și documente*, Monitorul Oficial, București, 2000, pp. 285- 286.

constituante. În pofida deficitului de legitimitate și a numărului redus de participanți, Comisia Centrală a aclimatizat în spațiul autohton o procedură eminentamente europeană de discutare și votare a unui proiect constituțional. Recurența sintagmei de „proiect constituțional” este, în cele din urmă, în cel mai înalt grad simbolică, probând avansul dramatic al vocabularului și paradigmei constituționale.

Comportându-se ca mandatar ai națiunii, legislatorii de la Focșani au elaborat un text care, așa cum a relevat demersul lui I. C. Filitti, face caducă orice ipoteză de lucru întemeiată pe viziunea constituției de la 1866 ca simplă copie grăbită a actului fundamental belgian. Deja cu șapte ani înainte, un număr de notabilități erau confruntate cu provocarea conturării unui proiect care să satisfacă cerințele de redactare juridică și de conținut liberal. Sub această dublă latură, gestul de la 1859 relua, într-un context schimbat și cu actori diferiți, opera de constituționalizare pe care o inițiase anul 1848. Se schimbaseră însă vecinătățile politice, căci, alături de mai vechii pașoptiști, precum Kogălniceanu sau Tell, se aflau în sânul Comisiei personaje puțin simpatetice proiectului revoluționar, de la Constantin Brăiloiu până la Grigore M. Sturdza, fiul fostului domnitor al Moldovei, în epoca regulamentară⁴.

Din această perspectivă a travaliului de reflecție lingvistică și instituțională care a precedat adoptarea proiectului de constituție, niciodată sancționat de prințul Cuza, intervențiile din Comisie ale lui Kogălniceanu sunt un material de primă importanță pentru evaluarea gradului în care vocabularul autohton se familiarizase deja cu tipul de inovații pe care actul fundamental de la 1866 le va impune definitiv, cu atât mai mult cu cât, din rațiuni ținând de poziția sa în regimul autoritar de după 2 mai 1864, Kogălniceanu a fost absent din rândurile legislatorilor constituanți de la 1866.

Definitorie pentru atitudinea îmbrățișată de Kogălniceanu în materia construcției constituționale este raportarea sa la titlul actului fundamental și la punctul de pornire în opera de legiferare constituantă. Căci, polemizând cu opinia lui Grigore Sturdza, care preconiza o revizuire extinsă a vechiului text regulamentar, menținut terminologic și după adoptarea noului act, Kogălniceanu creionează o teorie constituțională marcată de accentul pus atât pe denotație, cât și pe mecanismele care separă constituțiile autentice de genul de ordine legală consacrată de Regulamentul Organic. Mai mult, este decelabilă în intervenția lui Kogălniceanu o radiografiere a Convenției de la Paris, percepută ca act situat departe de exigențele unei constituții în sens modern, renovarea cu care este însărcinată Comisia Centrală implicând și detașarea de o terminologie ambiguă. În locul ordinii convenționale, dezirabilă

---

⁴ I. G. VÂNTU, G. G. FLORESCU, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, Editura Științifică, București, 1965, pp. 178-198.

este aclimatizarea unei ordini constituționale, distincția denominațională fiind departe de a fi una irelevantă:

Din parte-mi, declar că discuțiunea o privesc de închisă asupra propunerii, am numai să fac o observare asupra unui fact, adevărat asupra zisei domnului Grigore Sturdza, că avem constituțiune, pe când noi știm că până acum aveam numai o convențiune, care cuprinde oareșicare principii constituționale. Constituțiune avem, dară, de acum s-o facem; amestecarea pentru cuvântul de Convențiune și acela de constituțiune o crez numai ca un lapsus linguae sau mai bine zis ca un lapsus calami.⁵

În economia argumentului avansat de Kogălniceanu, esențială este delegitimarea Regulamentului ca reper în istoria constituțională autohtonă. În fața celor care elogiază actul de la 1831 ca pe unul care a receptat principiile constituționale, critica articulată în Comisia Centrală evidențiază atât decalajul de ordin termonologic între titulatura neutrală a textului evocat și puterea de sugestie a *Magnei Charta*, cât și, simbolic, deficiențele de mecanică constituțională recuperabile în angrenajul regulamentar. Perspectiva gânditorului constituțional de la 1848 iese în evidență în momentul în care constituționalitatea modernă este asociată, pertinent, cu înscrierea tehnicii de revizuire. Critica Regulamentului se deschide, implicit, către teoria actului fundamental modern. Opțiunea pentru ordinea regulamentară este incompatibilă cu dinamica puterii constituante derivate:

Cerem mai ales ca în capul viitorului articol constitutiv să nu se păstreze cuvântul de Regulament, ci să întrebuițăm un nume nou, unul din acele nume scumpe popoarelor, precum de exemplu în Anglia „Charta Mare”, după care să se desvolte toate legile cele nouă. Astfel, în cercetarea relațiilor dintre proprietari și țărani să nu luăm drept bază Regulamentul, ci legea din 1852, care anulat pe cea din 1832.

Asemenea să urmărim și cu alte legiuiri, căci e prea evident că Regulamentul nu există. El a fost o simplă cartă izolată, și care nu înfățișează nici măcar cea mai importantă din stipulațiile a oricărei constituțiune: perfectabilitatea, dritul revizuirii. Dovadă cel mai de pe urmă articol din el, care este și o insultă pentru națiune, ca unul ce oprește de a se face vre-o modificare mai în urmă fără încuviințarea curții rusești. O asemenea carte nu avem să o luăm ca model pentru legislațiunea viitoare.⁶

Filipica îndreptată de omul politic împotriva nostalgiilor regulamentare face evident, încă o dată, acel potențial „subversiv” pe care cei formați în spiritul Vechiului Regim îl asociau cu termenul de „constituție”, asociere vizibilă încă din epoca tatonărilor cărvunare. Un potențial subversiv care este translatat la 1859 în direcția patriotismului unionist și a fidelității față de o exigență a „domniei legii”. Ori, evitarea referirii la „constituție”, lexem marcat de un set de conotații politice imposibil de ignorat, ar avea drept consecință

---

⁵ MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere (Oratorie I, 1856-1864, partea întâi, 1856-1861)*, III, text stabilit, note și comentarii de Vladimir Diculescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, p. 128.

⁶ *Ibidem*, p. 129.

previzibilă punerea între paranteze a rupturii de Vechiul Regim. Alegerea terminologică subîntinde o bătălie canonică în spațiul dreptului public, căci, între „regulament” și „constituție”, cum remarcă Kogălniceanu, se află o „mare și profundă prăpastie”. Degajarea consensului, posibilă în cele din urmă, astfel cum a probat-o 1866, este imaginabilă doar prin evidențierea soluției de continuitate, a cărei marcă este prezența „constituției”:

Domnul Brăiloiu zice că cuvântul de Regulament e un lucru mic; să presupunem, dar, două drapele, pe unul să fie scris Constituțiune și pe celalt Regulament și să ne prezentăm cu ele în fața națiunii, și vom vedea care din două va fi mai bine aclamat. Domnul Brăiloiu mă întrebă: de ce mă supăr la cuvântul Regulament? Eu nu-l primesc, fiindcă ar scădea ceva din autoritatea morală a legii, când din contră ar avea mai multă autoritate dacă am primi cuvintele de Constituțiune Română. Chestiunea este: cum trebuie să urmăm, cum trebuie să procedăm în lucrare? Prin noua Constituțiune sau prin Regulament? Să luăm bine seama, domnilor, căci aceste două cuvinte sunt despărțite unul de altul prin o mare și profundă prăpastie.⁷

Opțiunea pentru un registru terminologic modelat constituțional sau pentru paradigma regulamentară este una esențială, de aici decurgând și poziția actului fundamental în sistemul normativ. Conceptul de „supremație a constituției” era unul implicit, familiar membrilor Comisiei, de vreme ce organismul de la Focșani era abilitat de Convenție să acționeze ca un garant al dispozițiilor constitutive. Ceea ce Kogălniceanu reușește este să împingă până la ultimele consecințe premisele legale, acordând „Chartei sau Constituțiunii” (o sinonimie care face să transpară și prezența dreptului public francez de la 1814 și 1830) o poziție privilegiată în cadrul ordinii de drept, supremația, ca atribut juridic, fiind indisociabilă de constituție ca prezență. Viziunea lui Kogălniceanu, care este și cea recuperabilă în proiectul de la 1859, este una ierarhizată și piramidală, validarea actelor normative fiind dependentă de prescripțiile constituționale. Delimitarea operată între „legile organice” și cele de interes special este de asemenea semnificativă, proiectul de la 1859 realizând o ierarhizare a actelor normative, în funcție de criterii care sunt cele ale modernității constituționale.

Recursul la experiența Belgiei sau Piemontului este reflexul natural al comparatismului, contrapus acelei tendințe facil-mimetice pe care unii comentatori au atașat-o travaliului constituțional al epocii. Sincronizarea își modelează propriile ei instrumente intelectuale, legale și utilizează un vehicul lingvistic sensibil la nuanțele raționamentului legal:

Voi să răspund la întâmpinările domnului Florescu; domnia lui a zis că eu amestec constituțiunea cu Regulamentul, că nu i-aș da lămuriri întru aceasta. Dacă domnia lui ar fi ascultat cu luare aminte întâmpinarea noastră, ar fi văzut că de sus până jos noi nu am făcut altceva decât a arăta această deosebire ce există între Regulament și Chartă sau Constituțiune. De aceea am zis că nu trebuie luat la începutul lucrărilor noastre

---

⁷ *Ibidem.*

Regulamentul drept bază, fiindcă el a fost modificat prin alte legiuri. Iar cât privește la legile constitutive, ele sunt modificate prin Convențiune. De aceea am cerut facerea unei Chartre și, după ce vom avea o Chartă, atunci ne vom face legile organice și cele de interes special. Astfel sunt organizate Belgia, Piemontul, în care vedem mai întâi Constituțiunea, apoi legile organice, și în urmă codicile administrative, judecătorești, civil, penal.⁸

Odată stabilită poziția privilegiată a constituției în ansamblul normativ, intervențiile lui Kogălniceanu în cadrul Comisiei Centrale vizează receptarea unor instituții definind modernitatea juridică. De la exproprierea, cu justă și prealabilă despăgubire până la juriu, aproape nimic din inventarul de drepturi și libertăți nu este ignorat în dezbaterile organismului, conștient că exercită o misiune asemănătoare celei revenind legislatorului constituant. Reperul incontestabil pe care Kogălniceanu îl evocă în intervențiile sale este, deloc surprinzător, cel belgian, în măsura în care actul fundamental belgian furnizează materia primă pentru majoritatea „amandamentelor” pe care omul de stat le introduce în momentul luării în discuție a articolului. Constituțiunea belgiană pare să incarneze acel ideal de europenitate către care Principatele Unite tind, căci „Trebuie să ne apropiem de legile minunate ale Belgiei”, de vreme ce „Nu numai noi, dar și streinii compăreză țările noastre cu Belgia. Socot că toate stăruințele trebuie să fie ca Principatele Române să ajungă a merita numele ce li s-au dat de mai multe ori: Belgia Orientului. Cel dintâi pas spre aceasta este să ne apropiem legile minunate ale Belgiei”.

Încă o dată, valoarea de document anticipativ a lucrărilor de la 1859 este validată retrospectiv. De altfel, extinzând sfera discuției, remarcabilă în epoca întrunirii Comisiei Centrale este maniera în care unii din membrii ei, incluzându-l aici și pe Kogălniceanu, înțeleg să acționeze ca garanți ai regimului constituțional, sancționând acele abateri de la textul Convenției sesizabile în conduita ministerelor moldovean sau muntean. Elaborarea proiectului de constituție este inseparabilă de acest efort de constituționalizare a vieții politice, prin insistența cu care exigențele regimului constituțional sunt reafirmate ca puncte de principiu. În calitatea de garant al dispozițiilor constitutive, Comisia produce, în 2 august 1859, un proiect de adresă a cărui finalitate este de a evidenția măsura în care cele două cabinete violează eșafodajul convențional prin deciziile de impozitare fără consimțământul adunărilor. O critică care se întemeiază, simbolic, pe reafirmarea naturii constituționale a statului român și pe reiterarea separației puterilor în stat. Abordarea din proiectul de adresă al Comisiei Centrale oferă un indiciu asupra gradului de receptare a principiilor și limbajului constituțional, retorica politică incorporând un set de referințe definitorii pentru procedurile occidentale. Prin reafirmarea exigenței „nici o taxare fără reprezentare”, Comisia Centrală creionează, prin rigoșeu, mecanismul care va fi inserat în constituția de la 1866.

---

⁸ *Ibidem*, p. 130.

Merită reținută argumentarea care face apel, în spiritul acelei tradiții constituționale inventate recuperabilă încă din „Dorințele partidei naționale”, la acele ancore locale menite să legitimizeze transplantul instituțional:

Regimul constituțional, mai mult sau mai puțin dezvoltat, a fost pururea forma guvernului adoptat în Principatele Moldova și Țara Românească. Mai presus de toate libertățile publice, românii au ținut și țin la dreptul de a nu fi supuși decât la legile și la dările votate de puterea lor legiuitoare. O asemenea putere legiuitoare a fost pururea în țara noastră despărțită de puterea executivă; și chiar când autonomia Principatelor era sfâșiată, încă despărțirea puterilor a fost păstrată, cel puțin în principiu.

Convențiunea din 7/19 august 1858, consolidând Principatelor autonomia lor, le-au sancționat și dezvoltat totodată guvernământului constituțional toată vigoarea sa. România este astăzi un stat deplin constituțional. (...) La păstrarea și dezvoltarea guvernului constituțional, românii sunt, dar, în tot dreptul să ție mai presus de toate celelalte libertăți publice, ca unul ce rezumă și le închizăsluiește pe toate (...).

De abia înființat, ministerul actual din Iași au rostit în numele Înălțimii voastre închiderea adunării fără a-i supune budgetul veniturilor și cheltuielilor statului, și pe formula declarațiune de a o reconvoaca de îndată ce va avea pregătite proiectele de legi. Și îndată după aceasta s-au și transformat în corp legislator, încât astăzi prin măsuri administrative se fac și se coboară legi, se pun nouă dări sau se continuă dări votate numai provizoriu pentru anumite destinațiuni.⁹

Dincolo de contextul politic al epocii, texte ca cel citat sunt relevante pentru maturizarea unui limbaj juridic din care lexemele și sintagmele consacrate nu mai pot fi evacuate. O teorie a guvernământului constituțional implică, astfel cum se observă și din proiectul de adresă al Comisiei Centrale, și salvagardarea liniilor de demarcație între puteri, prevenindu-se astfel un derapaj la capătul căruia puterea executivă își arogă calitatea de legislator, anulând *de facto* dispozițiile convenționale. Raționamentul formulat de Comisia Centrală introduce în ecuație și ierarhizarea actelor normative într-un sistem piramidal, viziune care invalidează orice tentativă a executivului de a modifica prin acte cu forță juridică inferioară pe cele situate mai sus în piramida normativă. Regimul constituțional nu poate supraviețui în absența respectării competențelor atribuite prin actul fundamental:

Aceste deviațiuni ale ambelor ministere îndeamnă pe Comisiunea Centrală ca să le aducă la cunoștința Înălțimii voastre, căci, dacă li s-ar învoi ca prin măsuri administrative să desființeze dispozițiuni de lege sub singurul cuvânt că ele sunt contrare Convențiunii, ar rezulta din aceasta că miniștrii singuri, fără concursul Adunării și a Comisiunii Centrale și-ar însuși dreptul de a decide constituționalitatea sau neconstituționalitatea unei legiuri în ființă și consecvința logică ar fi că puterea executivă ar putea să adauge sau să scadă la legi fără cooperatiunea puterii legiuitoare.¹⁰

Revenind la dezbaterile în marginea proiectului de constituție de la 1859, ambiția lui Kogălniceanu, decelabilă în demersul organismului în ansamblul

⁹ *Ibidem*, p. 174.

¹⁰ *Ibidem*, p. 176.

său, este de a introduce în textul actului fundamental acele principii asociate cu regimul / guvernământul constituțional, împingând până la ultimele consecințe o direcție de evoluție ale cărei origini erau plasate în Convenția de la Paris. Acel reper al constituționalismului belgian, esențial în ecuația imaginarului politic autohton, este evocat de Mihail Kogălniceanu în cadrul dezbaterii unui amendament destinat să plasaze dreptul de întrunire în parametrii indicați de actul fundamental belgian, căci mărturisirea oratorului este lipsită de echivoc, „redacțiunea propusă de noi este luată cuvânt cu cuvânt după articolul 19 al constituțiunei Belgiei”. Ca și în alte ocazii, formularea lingvistică însăși a textelor este o probă prețioasă în efortul de conturare a traseului urmat de vocabularul constituțional, și a celui al dreptului public în general. Textul avansat de Kogălniceanu recuperează un întreg set de sintagme care vor fi validate prin receptare de legislatorul constituant de la 1866, preluându-se soluția schițată în Comisia Centrală la 1859:

Românii au dreptul de a se aduna în liniște și fără arme, conformându-se legilor care vor regula exercițiul acestui drit, fără însă a-l supune la o autorisațiune prealabilă; această dispozițiune nu se aplică la adunările din strade, care rămân supuse legilor polițienești.

Românii au dreptul de a se asocia; acest drept nu poate fi supus la nici o măsură preventivă.

Societățile secrete sunt oprite.¹¹

Ca un corolar al influenței exercitate de modelul belgian, justificarea amenajării constituționale este operată de Kogălniceanu prin evocarea cadrului construit de garanțiile oferite cetățenilor belgieni, tabloul schițat fiind, simbolic, cel al unei societăți plurale, pregătite să accepte extinderea unui spirit asociativ, fără de care simplul drept la întrunire și maifestare ar fi vidat de substanță. Logica subiacentă este una neamendabilă și astăzi în articulațiile sale. Ezitățile terminologice care afectau conceptualizările legale în urmă cu un deceniu sunt cu desăvârșire absente și vocabularul drepturilor fundamentale este consolidat:

Eu sunt nu numai pentru dreptul de întrunire, dar și pentru dreptul de asociere. În Belgia sunt societăți pentru răspândirea principiilor constituționale, a instrucțiunii publice, pentru dezvoltarea industriei și asemenea. Am văzut chiar membri ai guvernului, chiar membri ai Camerelor făcând parte din asemenea societăți, precum acei ai „Societății constituționale liberale”. Acest drept trebuie să-l închezășluim și compatrioților noștri, ca un puternic mijloc pentru dezvoltarea vieții politice de la noi. Să se înțeleagă însă că prin acest articol nu înțeleg și asociațiuni civile și comerciale, care rămân supuse condiciei civile și de comerț.¹²

---

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem*, p.216.

Distincția pe care Kogălniceanu o pune în discuție, aceea dintre întrunirile în spațiul public și cele circumscrise spațiilor private, este una în egală măsură semnificativă pentru evoluția reflecției constituționale. Adunările politice încetează de a mai fi tratate ca evenimente sedițioase, pentru a fi integrate unui tip de comportament cetățenesc pe care guvernământul constituțional este chemat să îl protejeze, în limitele legii:

Cât despre apreciațiunile făcute de domnul Brăiloiu în privința adunărilor, răspund că aceasta este o chestiune de temperament, de apreciațiune personală politică. Domnia lui, neprimind adunările din uliță, este liber să o facă și să o zică, ca unul ce nu a luat parte niciodată la ele; eu însă care, fără a fi om de uliță, am luat parte la ele și cu oamenii cei mai eminenți ai țării mele, și anume cu ocaziunea venirii comisarilor europeni în Moldavia; eu, care, din ispită, am văzut că aceste întruniri au contribuit mult la dezvoltarea simțimentului politic și național și că acestor adunări datorim în mare parte voturile adunării din 7 și 9 octombrie 1857; eu, care am convicțiunea de a crede că libertatea este o mai bună închezășluire pentru ordinul public decât compresiunea, nu pot vota pentru restricțiunea dritului de întrunire, al căria rezultat cel mai mare este că acestui drept îi datorim că astăzi ne aflăm împreună, munteni și moldoveni, ca să tratăm interesele comune ale patriei noastre.¹³

Dacă dezbaterile de la 1859 anticipează, în bună măsură, pe cele care animă adunarea constituantă de la 1866, nu este mai puțin adevărat, așa cum o dovedește și examenul comparativ realizat de I. C. Filitti, că soluțiile legale la care se opresc autorii textului de la 1859 recuperează un efort de reflecție care îi precedă. În același grad în care este un laborator în care se decelează germenii viitorului, în Comisia Centrală, și intervențiile lui Kogălniceanu în particular, sunt identificabile acele pledoarii recurente în politogramele autohtone în anii de după 1838. Clarificarea lingvistică oglindește rafinarea conceptuală a unor poziții pe care documente programatice, precum *Proclamația de la Islaz* și *Dorințele partidei naționale*, le plasaseră în poziții privilegiate. Sub impulsul liberalismului constituțional convențional, un deziderat ca abolirea pedepsei cu moartea, deziderat prezent în ansamblul pașoptist și susținut încă din epoca regulamentară de Kogălniceanu, va fi repus în actualitate. Impusă definitiv la 1866, soluția aboliționistă este argumentată, la 1859, de Kogălniceanu într-o manieră similară cu cea sesizabilă în urmă cu un deceniu și jumătate, în *Lipsă de călău în Valahia*. Meliorismul moral, de extracție iluministă, este dublat de pragmatism, în delegitimarea unei soluții penale pe care așezământul fundamental este chemat să o evacueze din spațiul autohton:

Venim acum la cealaltă parte a medaliei, la vișuriile civilizațiunii, la stârpirea pofteilor, la setea de a le îndestula cu orice preț, și prin urmare la sporirea crimelor; și pe acestea nu le poate stavila pedeapsa morții. Gloata nu se mai teme de moarte. Uitați-vă ce se întâmplă în staturile cele bătrâne ale Europei. În Anglittera știți că există spânzurătoare

---

¹³ *Ibidem*, p. 217.

pentru cel mai mic furtișag. Ei bine, nicăiri nu se comit mai multe furtișaguri decât chiar împrejurul locului unde se face executarea. Spânzurătoarea atrage ca la iarmaroc, bâlci, pre toți pungășii din Londra. Prin urmare, dacă pedeapsa morții nu au ajuns de a mai fi înspăimântătoare nici pentru clasele înalte și morale ale societății, nici pentru clasele demoralizate, ba încă mai puțin înspăimântătoare trebuie să fie pentru militari, acei a căror chiar profesiunea este de a înfrunta moartea.¹⁴

Continuitatea cu linia reflecției constituționale pașoptiste este vizibilă și în apărarea unei instituții prezente și în proiectul redactat în 1848, pentru Moldova: juriul este reabilitat în fața acuzațiilor de incompetență și inconsistență prin apelul la textele penaliștilor francezi. Pledoaria pentru juriu, legată și de cea referitoare la libertatea presei, este subsumabilă unei pledoarii pentru guvernământul constituțional, a cărei lectură întreprinsă de Kogălniceanu relevă relația privilegiată dintre libertatea politică și participarea cetățenilor la actul de justiție. După cum simbolică este, în economia argumentului avansat, și elogierea stării a treia, din ale cărei rânduri se recrutează membrii juriului. În aceeași măsură în care libertatea presei presupune, ca o garanție procedurală, existența juriului, exercițiul regimului reprezentativ implică stimularea unei conduite asimilabile celei a „bunului cetățean”. Similitudinea dintre strategia argumentativă a lui Kogălniceanu de la 1859 și direcția de abordare pașoptistă în materia juriului este frapantă. Optimismul prudent al lui Kogălniceanu evocă timbrul lui Ion Ghica. Modernizarea vocabularului constituțional este indisociabilă de această mutație survenită în mentalul politic. Distanța față de deceniile precedente este manifestă la nivelul clarității formulării: sintagme precum „guvern constituțional, corp legislativ, legi civile, penale și militare” aparțin unui fond pe care exprimarea politică îl accesează fără dificultăți. Aculturația legală a sfârșit prin a genera un limbaj fasonat după tiparul celui occidental:

Când s-a tratat chestiunea pentru introducerea juriului la procesele de presă, s-a discutat și s-a otărât că juriul se poate admite și în țările noastre, căci de la membrii juriului nu se cere decât o calitate: onestitate și bun simț. Repet, dar, și astăzi, aceea ce am zis și atunci: dacă vom declara că nu găsim elemente pentru înființarea juriului, apoi chiar printr-aceasta declarăm că mai puține elemente putem găsi încă pentru un corp legislativ, pentru un guvern constituțional. (...) Apoi dacă în țara noastră s-au putut găsi și trimitte aici 16 oameni în stare de a face toate legile civile, comerciale, militare, penale, să săvârșească toată organizațiunea Principatelor Unite, să-mi dea voie onorabilul preopinent de a crede că toată capacitatea, că tot geniul Principatelor Unite nu sunt concentrate în sânul Comisiunii Centrale și că într-o națiune de cinci milioane au mai rămas îndestui oameni de bine și de bun simț spre a constitui câteva tribunale de jurați. (...) Domnul Brăiloiu a mai zis că la noi nu există stare de mijloc, că cu micul corp de negoțanți ce avem puțini ar fi carii ar putea compune un juriu. (...) Eu cred că că chiar starea ce chiar astăzi ne dă amployați, judecători și profesori, ingineri, arhitecți, doctori, ne va da și jurați.¹⁵

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 196.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 234- 235.

Dezbaterea de la 1859 se plasează la capătul unei serii de evoluție a limbajului constituțional: în economia drepturilor și libertăților, libertatea presei ocupă, acum, ca și la 1866, un rol privilegiat, reflecția constituțională post pașoptistă realizând joncțiunea dintre guvernământul constituțional și garantarea unui drept la critică. Emblematică pentru rapida maturizare a vocabularului constituțional este trecerea, în discuția libertății presei, de la enunțarea, orcât de generoasă, a principiului la stabilirea precisă a garanțiilor procedurale dând substanță dreptului respectiv. În descendența proiectului de la 1848, intervenția lui Kogălniceanu mizează pe această acuratețe a legislatorului constituant, menit să prevină orice derapaj al autorității. Libertatea presei presupune absența oricărui mijloc de care autoritatea etatică s-ar putea servi pentru a limita marja de manevră a jurnaliștilor, paralizând, efectiv, acțiunea normei constituționale. „Libertatea de tipar”, reper esențial în imaginarul pașoptist, se înscrie acum în parametrii constituționali. Simplul fapt al posibilității de punere în discuție, în deplină independență, a unui aspect atât de delicat indică până la ce punct contextul în care se articulează limbajul dreptului public este unul radical diferit de cel al începuturilor modernizării lingvistice:

Dacă este loc, domnilor, ca undeva măsurile preventive să fie respinse, este tocmai pentru libertatea presei, căci măsurile preventive ar paraliza-o și ar face-o cu totul iluzorie. (...) Subscrierea obligatorie (a articolelor, n.n), după opiniunea mea și după exemplul celorlalte state, n-ar face decât a înjosi discuțiunea de principie, transformând-o în discuțiuni de persoane. Subscrierea ar face discuțiunea subiectivă, pe când nesubscrierea o păstrează obiectivă. (...) Esemplele din afară ne mai arată că, unde subscrierea este cerută, nu este libertate de presă. Luați, domnilor, seamă că în Anglia, unde nu se subscriu articolele, este cea mai mare libertate a presei și, din contra, uitați-vă că în Franca, de când subscrierea s-a făcut îndatoritoare, libertatea de tipar nu mai există.¹⁶

Din acel eșafodaj al guvernământului constituțional, care constituie nucleul în jurul căruia se cristalizează discursul politico-juridic al lui Kogălniceanu din cadrul Comisiei Centrale, o valoare ca libertatea individuală nu poate fi exclusă. Însăși substituirea arhaizantei „slobozenii individuale” prin sintagma menționată face să transpară amploarea procesului de renovare lingvistică. Imaginea libertății individuale, „o libertate, domnilor, pe care trebuie să o prețuim și să o consfințim cu o oră mai înainte, pentru cel de pe urmă cetățean deopotrivă ca și pentru cel dintâi membru al statului”, supraviețuiește în realitatea cotidiană doar în proporția în care mecanismele legale au capacitatea de elimina „arbitraritatea funcționarilor, care ar face libertatea individuală iluzorie, care ne-ar lăsa pradă jandarmilor și chiar pre noi”. De aici, insistența oratorului asupra preciziei termenilor. Prudența este indisociabilă de un cadru normativ eficace în protecția individului. Încă o dată,

---

¹⁶ *Ibidem*, pp. 212-213.

recursul obsesiv la constituția Belgiei este împins în prim plan. Prezența unor lexeme modifică, dincolo de aparențe, relația dintre autoritate și individ. „Copierea” constituției Belgiei este recontextualizată ca unul din vehiculele sincronizării, și nu este deloc întâmplător faptul că formularea susținută în amendamentul său va supraviețui, în liniile sale generale, și la 1866:

Ce vă propune amendamentul meu ? Vă cere ca în loc de judecători legiuși să se zică judecători „firești”, căci și judecătorii din Bacău sau din București sunt judecători legiuși, și cu toate acestea ei nu sunt legiuși pentru mine; pentru mine legiuși sunt numai fireștii mei judecători, acei de la forul locuinței mele. Cele mai bune comentarii ale constituției belgice, pe care pretindeți că ați luat-o de model, zic că espreșiunea de „firești” este mai bună decât cea de „legiuși”. Eu mă mir de asemea că dumneavoastră combateți al treilea paragraf al amendamentului meu, care la orice arestare cere un mandat judecătoresc și care este textual reprodus din constituțiunea belgică; dacă o copiați, copiați-o bine, și mai ales acolo unde ea asigură libertățile cetățenilor.¹⁷

O altă temă pe care modernizarea o impune în dezbateră privește relația delicată dintre stat și biserică: tranziția de la Vechiul Regim impune și o schimbare în setul de competențe atribuit autorităților ecleziastice. Hârtia de turnesol în materie o reprezintă actele de stare civilă și regimul juridic al căsătoriei. Dincolo de miza aparent limitată, este decelabilă în intervenția lui Kogălniceanu o direcție de laicizare care va culmina cu secularizarea averilor mănăstirești. Încă o dată, opțiunea constituțională se intersectează cu cea ideologică și actul fundamental vine să sancționeze avansul „societății civile asupra celei religioase”. Critica severă focalizată asupra clerului și bisericii în ansamblu, definite ca factori frenatori în evoluția spre europenitate, („La noi clerul n-a mers cu veacul, și veacul l-a lăsat în urmă. Toate clasele societății noastre au mers înainte, numai clerul și țărani au stat pe loc. Clerul a fost un rău conservator al puterii sale; el a înțeles rău chiar legea Evangheliei: fiindu-se numai de literă, a pierdut simțul sântei cărți. Clerul superior, imitând pe cel bizantin, a lucrat chiar în contra interesului națiunii noastre”) recuperează un număr de locuri comune și stereotipuri care vor marca percepția bisericii la nivelul elitei politice, preocupate să elimine vestigiile de „bizantinism” în căutarea sincronizării. De aici, și soluția constituțională pe care Kogălniceanu o avansează la 1859 și care este afină cu cea pe care sistemul legal autohton o va sancționa după 1864 și 1866: separarea strictă a domeniului temporal de cel spiritual și transferul de competențe dintre sfera ecleziastică spre cea etatică. Obligativitatea și anterioritatea căsătoriei civile sunt achiziții pe care se fundează un mod de așezare al cetățeanului în viața privată și publică, deopotrivă. Este vorba de o decizie care reflectă un spirit al secolului, în măsura în care

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 170.

Prin urmare, și noi, care voim egalitatea, care voim îmbunătățirea și moralizarea societății, trebuie să începem mai întâi a îmbunătăți familia, care este căzută, căci de la ea porcede tot; fără familie, nu vom avea societate, nu vom avea națiune. Ați luat de model constituțiunea belgică, conformați-vă cu ea și în ceea ce privește căsătoria. Această constituțiune îndeștează trebuința societății civile și ține totodată seama și de scrupulul conștiinței, mărginindu-se a declara că căsătoria civilă precede căsătoria religioasă.¹⁸

Relevanța dezbaterilor din Comisia Centrală și amenajărilor pe care le sugerează proiectul de constituție de la 1859 se manifestă și în domeniul soluțiilor instituționale propriu-zise. Așa cum examinarea textului o va proba, setul de soluții lexicale și legale la care apelează constituția de la 1866 este, în mare măsură, configurat deja, cu șapte ani înainte.

Un caz semnificativ care confirmă avansul acelei concepții a guvernământului constituțional apărută de Comisia Centrală este oferit de argumentația prezentată de Kogălniceanu în sprijinul interzicerii prerogativei domnești de a ierta pe miniștrii puși sub acuzare de cameră și condamnați. Discuția se înscrie în contextul mai larg al configurării unei responsabilități ministeriale ce evocă procedura de *impeachment* americană. Ceea ce interdicția menționată vizează este salvardarea unui sens al legalității, inseparabil de precizia și imparțialitatea procedurilor. Imaginea care se conturează este cea a monarhului constituțional, presupus a nu interveni în afacerile publice, domnind, dar nu guvernând, consolidând acea putere neutrală de care soliditatea arhitecturii etatice depinde. Perspectiva pe care Kogălniceanu o ilustrează este una direct influențată de experiența cartelor constituționale franceze și de practica politică a Monarhiei din Iulie, factori care au impregnat imaginarul politic continental cu această obsesie benefică a legicentrismului și limitării suveranității populare. Statuând că grațierea princiară nu va putea fi oferită decât în urma unui mandat încredințat de adunare, omul de stat român preconizează o soluție constituțională infinit mai severă decât cea pe care un Benjamin Constant o sugera în *Principii de politică*.

Dincolo de nuanțe, ceea ce rămâne ca un numitor comun în toate aceste poziționări ale liberalilor constituționali din familia lui Constant, François Guizot sau Edouard Laboulaye este valorizarea acelei inviolabilități monarhice, în numele căreia, cum sugerează Constant, miniștrii sunt condamnați să răspundă în fața reprezentanților națiunii. Tradiția constituțională va recepta modelul belgian, care acordă Curții de casație competența de judecată, abandonând sistemul englez în care Camera Lorzilor este investită și cu atribuții de curte judecătorească. Conturul instituției monarhice, recuperabil la Constant, este superpozabil peste cel avansat de Kogălniceanu:

Conform acestui principiu, nu trebuie cercetați în actul puterii decât miniștrii; ei sunt acolo ca să dea socoteală. Monarhul se află închis într-un spațiu aparte, sacru;

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 208.

bănuelile voastre nu trebuie să ajungă vreodată până la el. Nu are intenții, nu are slăbiciuni, nu stabilește înțelegeri cu miniștrii săi, fiindcă nu este un om, ci o putere neutră și abstractă, deasupra norilor în care se plămădesc furtunile.¹⁹

Cu amendamentul menționat al raportării diferite la dreptul de grațiere regal, pledoaria lui Kogălniceanu face să transpară același efort de a construi în instituția princiară acel punct de echilibru care să reziste confruntărilor partizane. Ecuația pe care omul de stat o imaginează va fi una operantă, *mutatis mutandis*, până în momentul de cezură de la 1938. Inviolabilitatea monarhului, iresponsabilitatea sa politică impun, ca o necesitate, acea responsabilitate ministerială în care Kogălniceanu întrevăde cheia de boltă a regimului constituțional. Detașarea de profilul semirepublican al monarhului creionat la 1848 în Țara Românească este manifestă și vocabularul constituțional la care Kogălniceanu face apel este cel al doctrinarilor francezi. După cum este demnă de notat, în ordinea modernizării lingvistice, consecvența cu care se utilizează sintagme ca „putere executivă / putere legislativă / drept de a interpreta”, ca și recurența unor lexeme, precum „legalitate, neviolabil, constituțional”. În definitiv, discursul de la 1859 se înscrie în descendența dezideratului de la 1848, acela al „constituționalizării statului”:

Domnilor, introdusu-s-au legalitatea atât de mult în țările noastre? Este fiecare astăzi ocrotit atât de mult în persoana, în onoarea, în averea sa, pentru ca să venim acum să facem această responsabilitate cu desăvârșire iluzorie, dând puterii executive dreptul de iertare? Dar n-am văzut mai deunăzi miniștrii care și-au însușit exclusiv puterea legislativă, pretinzând și susținând că lor le este dat dreptul de a interpreta Convențiunea și, prin urmare, desființând legiurile vechi, făcând altele nouă, creând posturi, dispuind de sume însemnate fără autorizațiunea Adunărilor? Nu vedeți în toate zilele persoanele și averile espuse la acte arbitrare din partea funcționarilor? Și tocmai acum, când garanțiile constituționale pe cari ni le-au închezașluit Europa se respectă atât de puțin, noi am venit să sfărâmăm singurul frâu ce-l are țara spre a ține pe guvern în legalitate ?

Eu sunt mai guvernamental decât onorabilul preopinent; voi ca domnul să fie ca femeia lui Cesar, nu numai să nu greșească, dar să nu fie nici măcar prepus, măcar bănuită că au greșit. Dacă vream ca domnul să nu fie tras în răspundere cu miniștrii săi, ca el să fie acea putere mare, acea putere morală pre care toți să o pună mai presus de toate luptele și de toate prepusurile, ca domnul să fie neviolabil, precum trebuie să fie, precum este el în toate țările constituționale, apoi trebuie ca să ferim puterea domnească de toate mijloacele de a greși. În cazul unor miniștri declarați de țară vinovați, domnul nu trebuie să intervină nici măcar cu dritul de iertare. Asemine și miniștrii, numai atunci vor avea conștiința și frica responsabilității lor, când ei vor ști că nici favoarea și nici bunătatea domnului, nici înrăuirile ascunse, cele mai periculoase în țara noastră nu-i vor putea scuti de asprimea legilor. *Vox populi, vox dei*. Când țara acuză, însuși Dumnezeu acuză și atunci legea trebuie să pedepsească.²⁰

¹⁹ BENJAMIN CONSTANT, *Despre libertate la antici și moderni*, traducere românească de Corina Dumitru, Editura Institutul European, Iași, 1997, pp. 98-99.

²⁰ MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Op . cit.*, p. 232.

De altfel, activitatea Comisiei Centrale este notabilă și din perspectiva introducerii în circulație a unui număr de domenii încadrate, simbolic, în categoria deja menționată a „legilor organice”. Simpla ocurență a unei sintagme reperabilă deja în proiectul de constituție pentru Moldova este revelatorie pentru continuitatea unei evoluții, în egală măsură lingvistice și legale. „Legea organică”, prin mențiunea ei, implică o ierarhizare a elementelor din sistemul normativ. Amploarea mutațiilor lexicale transpare în lista materiilor propuse de Kogălniceanu a fi reglementate prin intermediul acestei tehnici legislative. Sunt identificabile aici o serie de ocurențe reprezentative pentru fenomenul de receptare a vocabularului dreptului public european, după cum este vizibilă și preocuparea de a salvagarda supremația constituției:

(...) revizuirea legii naturalizațiunii, adaptând-o cu spiritul constituțiunea actuale, organizațiunea părții judiciare, a Curții de Casațiune, a juriului și a Ministerului Public, organizarea ținutală, municipală și comunală, instrucțiunea publică și înființarea unei Universități putând da grade academice, organizațiunea serviciului sanitar, reorganizarea Ministeriilor și a atribuțiunilor lor și îndeosebi a Ministeriului din Lăuntru, cu privire de a i se restrânge atributele, reforma sistemului penitenciar, necesitatea dezvoltării căilor de comunicațiune, prin drumuri de fer, canale, condițiunile de admisibilitate și de înaintare în funcțiunile administrațiunii publice(...), oprirea cumulului sau necompatibilitatea dintre ele, regularea modului după care Comisiunea Centrală să judece conflictele dintre partea administrativă și cea judecătorească, precum și conflictele dintre aceste cu autoritățile ținutale, municipale și comunale.²¹

Nu mai puțin importantă în ecuația dezbaterii de la 1859 este polemica dezvoltată în jurul prevederilor referitoare la condițiile impuse pentru eligibilitate: într-un regim care se delimitase de soluția semicorporatistă a „staturilor”, care mai era locul rezervat „capacităților”, în condițiile în care exigențele censitare restricționau sever accesul în Adunări ale celor care nu satisfăceau pragul minim, în sine unul extrem de ridicat? Intervenția lui Kogălniceanu se plasează în directă descendență a punctelor de vedere degajate în epoca „Divanelor ad-hoc”: refuzul votului universal („Domnilor, mai înainte de toate vă rog să vă aduceți aminte că eu am deslușit în altă ocaziune că nu sunt pentru sufragiul universal; această declarațiune am făcut-o însă numai în privirea stării actuale a societății noastre și în privirea temeiurilor ce ne dă istoria în contra sufragiului practicat de o mulțime necultivată și neinteligentă”) este acompaniat de efortul de a lărgi cercul celor eligibili, spre a cuprinde aici acele „capacități” pe care proiectul modernizator mizase încă de la 1848. În fața interpretării rigide a sistemului reprezentativ întemeiat pe venitul funciar, Kogălniceanu dezvoltă o teorie legitimând prezența în Adunare a acelor intelectuali care nu ar fi, luați în sine, capabili să depășească bariera censului: conturarea unui colegiu al capacităților nu ar face decât să precipite emergența

---

²¹ *Ibidem*, p. 256.

acelui element pe care să se întemeieze o ordine constituțională. În locul rezervei, strategia avansată de orator este una a acțiunii prudente, dar tenace. „Capacitățile” merită șansa de a fi asociate la procesul de guvernare, ca un tampon între marea proprietate și pătura rurală:

Îmi pare bine că domnul Brăiloiu, prin a doua parte a cuvântului său revine asupra întâii părți, zicând că domnia lui nu este în contra capacităților, dar că Convențiunea-l oprește de a le admite, când domnia lui a zis mai înainte că capacitățile nu formează o clasă, căci medicii, inginerii și alți asemenea din țara noastră nu sunt pământeni. În adevăr, mulți dintre aceștia sunt streini, dar totuși și în starea de astăzi un corp de avocați care are pe domnul Bosianu, pe domnul Hurmuzake, pe domnul Brăiloiu, căci pe domnia lui îl socot unul din cei mai capabili avocați; un corp de medici care are pe domni Grădeanu, Cuciuranu, nemenționând persoanele prezente; un corp de ingineri care are pe domni Ioranu, Donici și alții; un corp de profesori care are pe domni Maiorescu, Costaforu, Ionescu, socot că niște asemenea nume pot foarte bine sprijini onoarea profesiunilor lor și reclamă pentru dânsule eligibilitatea chiar de n-ar avea un venit de 400 de galbeni. Eu socot că niște asemenea oameni dovedind un venit de 400 galbeni merită ca și proprietarul funciar, ca și capitalistul, ca și industrialul, de ajunge pe bancele Adunării și a aduce reprezentățiunii naționale contingentul luminelor lor.²²

Terminologia însăși a proiectului de constituție de la 1859 este una care marchează detașarea definitivă de limbajul Vechiului Regim și de ezitățile inerente ale începuturilor. Inventariind suma de lexeme și de sintagme pe care documentul le pune în circulație, similitudinea cu actul fundamental de la 1866 este frapantă: identitatea de surse conduce la degajarea unui nucleu lingvistic comun, din care legislatorul constituant este chemat să selecteze soluțiile concrete. Rafinând ceea ce Convenția de la Paris pune în pagină ca achiziție modernizatoare, proiectul de la 1859 reprezintă, cum nota I. C. Filitti, cea verigă lipsă care explică un întreg context de evoluție lexicală și normativă²³.

Tendința de calchiere a formulărilor din Constituția belgiană este responsabilă pentru asemănările pe care proiectele de la 1859 și de la 1866, redactat de Consiliul de Stat, le prezintă în raport cu actul de la 1866. Însăși maniera de structurare, pe titluri și capitole, reflectă un grad de maturizare al gândirii și exprimării constituționale: inventarul terminologic se oglindește în diviziunile proiectului constituțional, care evocă decupajul celui imaginat, cu un deceniu în urmă, de Kogălniceanu. Dintr-un concept vidat de substanță, plasat mai degrabă în zona dezideratului politic, constituția se convertește într-un instrument cu finalitatea precis determinată și urmând exigențele de redactare ale documentelor similare europene: Titlul I – Despre unirea Principatelor; Titlul II – Despre teritoriul Principatelor Unite; Titlul III – Despre drepturile Românilor; Titlul IV – Despre puterile statului: Capitolul I. Despre domn și

²² *Ibidem*, pp. 261-262.

²³ PARASCHIVA CÂNCEA, MIRCEA IOSA, APOSTOL STAN (coordonatori), *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare în România până la 1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 151-162.

miniștri, Capitolul II. Despre adunarea generală, Capitolul III. Despre comisiunea centrală, Capitolul IV. Despre puterea judecătorească, Capitolul V. Despre instituțiunile ținutale, municipale și comunale; Titlul V – Despre finanțe; Titlul VI – Despre puterea armată; Titlul VII – Dispozițiuni generale; Titlul VIII – Despre revizuirea constituțiunii; Titlul IX – Dispozițiuni tranzitorii.

Până la un punct, vocabularul dreptului constituțional, și cel al dreptului public, este unul pe deplin maturizat acum, soluția de continuitate în raport de Vechiul regim fiind dublată de capacitatea de a rafina un număr de formulări precedente, încât imaginea care se profilează este una de ruptură și de bilanț, în egală măsură.

Dacă un număr de exigențe recuperabile deja în Convenția de la Paris sunt reiterate (egalitatea în fața legii și abolirea privilegiilor), nu este mai puțin notabil efortul de a transcrie constituțional acea sumă de exigențe în a cărei absență domnia legii și siguranța individuală sunt simple deziderate.

Comparația dintre modalitatea în care proiectul de la 1859 reține mecanismul de protejare a libertății individuale și opțiunea terminologică la care se oprește constituantul la 1866 este simptomatică. Ceea ce este esențial în ecuația selectării vocabularului este realizat, deja, cu șapte ani înainte de primul act fundamental românesc, în deplinul înțeles al cuvântului. Substituirea „slobozeniei” prin „libertate”, reglementarea relației dintre intervenția etatică și legalitatea procedurală sunt semne ale apogeului unei evoluții ale cărei origini sunt decelabile în seria de documente, memorii și proiecte de reformă, toate demne de a fi privite ca niște puncte în acest traseu al modernizării intelectuale și legale. La căpătul drumului se află claritatea terminologică a unor articole constituționale, ce pun în circulație un bagaj neologic care a încetat să mai fie privit ca o realitate exterioară:

Constituția de la 1866/Art. 13. Libertatea individuală este garantată. Nimeni nu poate fi urmărit, decât în cazurile prevăzute de lege și după formele prevăzute de ea. Nimeni nu poate fi poprit, sau arestat, afară de cazul de vină vegheată, decât în puterea unui mandat judecătoresc motivat și care trebuie să-i fie comunicat în momentul arestării, sau în cel mult 24 de ore după arestațiune.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859/Art. 6. Libertatea individuală este garantată. Nimeni nu poate fi urmărit, poprit, arestat, decât în cazurile prevăzute de lege și după formele prescrise de dânsa. Nimeni nu poate fi poprit sau arestat afară de cazuri de vină vegheată (flagrant delict), decât în puterea unui mandat judecătoresc motivat și care trebuie să-i fie comunicat în momentul arestării, sau cel mult 24 de ore după arestare. Călcătorii acestor drepturi vor fi pedepsiți conform legii.

Constituția Belgiană din 1831/Art 7. La liberté individuelle est garantie. Nul ne peut être poursuivi que dans les cas prévus par la loi, dans la forme qu'elle prescrit. Hors le cas de flagrant délit, nul ne peut être arrêté qu'en vertu de l'ordonnance motivée du juge, qui doit être signifiée au moment de l'arrestation, ou au plus tard dans les 24 heures.²⁴

---

²⁴ Apud I.C.FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, Tipografia ziarului *Universul*, București, 1934, pp. 31-32.

Pe aceeași direcție a rafinării terminologice se înscrie și articolul dedicat garantării proprietății: continuitatea cu soluțiile anterioare este vizibilă, încă o dată, după cum importantă de reținut este precizia cu care proiectul conturează sfera noțională a unor lexeme care vor beneficia de o circulație extinsă în deceniile următoare. Examenul comparativ al punerii în pagină la 1859 și 1866, cu cele două ipostaze, ale proiectului și constituției adoptate, demonstrează graduala clarificare a relației dintre proprietatea „neviolabilă” și interesul public, concretizat în „cauză” ce legitimează exproprierea. Semnificativă pentru progresul lingvistic este maniera în care ultimele două texte aduc, în raport cu cel de la 1866, o circumscriere mult mai severă a rațiunilor îndrituind autoritățile la demararea exproprierii. După cum consacrarea constituțională a „domeniului public” vine să sancționeze regimul derogator al unor bunuri, receptarea neologismelor prevenind apelul la setul de arhaisme definitorii pentru deceniile trecute. În inventarul de drepturi fundamentale, dreptul la proprietate este, la 1859, pe deplin configurat, proiectul Consiliului de Stat nefăcând decât să transcrie lingvistic evoluțiile în regimul acestora survenite după lovitura de stat din 2 mai 1864:

Constituția de la 1866/Art. 19. Proprietatea de orice natură, precum și toate creanțele asupra statului, sunt sacre și neviolabile. Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică, legalmente constatată și după o dreaptă și prealabilă despăgubire. Prin cauză de utilitate publică urmează a se înțelege numai comunicațiunea și salubritatea publică, precum și lucrările de apărare a țării. (...) Libera și neîmpiedicata întrebuițare a râurilor navigabile și flotabile, a șoselelor și altor căi de comunicare, este de domeniul public.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866/Art. 24. Proprietatea de orice natură este neviolabilă. Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică și după o dreaptă și prealabilă despăgubire. Prin utilitate publică se înțelege comunicația și salubritatea. Libera și neîmpiedicata întrebuițare a râurilor navigabile și flotabile, a șoselelor și altor căi de comunicare, este de domeniul public.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859/Art. 15. Proprietatea de orice natură este neviolabilă. Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de interes public, și printr-o dreaptă și prealabilă despăgubire. O lege specială va hotărî fiecare caz de expropriațiune. Libera și neîmpiedicata întrebuițare a râurilor navigabile și flotabile, a șoselelor și a altor căi de comunicare este de domeniul public.²⁵

Din perspectiva receptării vocabularului constituțional al modernității legale, astfel cum s-a configurat el în cartele constituționale franceze și în constituția belgiană de la 1831, proiectul Comisiei Centrale poate fi privit ca momentul în care diseminarea inovațiilor terminologice este pe deplin consumată. De la desființarea pedepsei cu moartea și consacrarea inviolabilității domiciliului până la interzicerea confiscării averii, toate instrumentele de care se va servi dreptul constituțional sunt inserate în textul

---

²⁵ *Apud Ibidem.*

proiectului, în care sunt sancționate multe din punctele memoriilor reformiste din prima jumătate a secolului XIX.

Libertatea tiparului, ca un topos al imaginarului constituțional pașoptist și deziderat recurent în toate proiectele de constituții și politogramele occidentalizante, este integrată unui cadru procedural de protecție extrem de apropiat și de cel imaginat de decretele Guvernului Provizoriu muntean, dar și de proiectul de la 1848 al lui Kogălniceanu. În traseul pe care consacra libertății de exprimare îl cunoaște de-a lungul diferitelor ipostaze textuale, cea de la 1859 furnizează legislatorului constituant, prin intermediul variantei Consiliului de Stat, mecanismele concrete prin care se articulează spațiul de protecție al libertății de exprimare prin presă. Instituția juriului, interzicerea expresă a oricărei forme de cenzură, atribuirea responsabilității pentru materialele publicate sunt tot atâtea dimensiuni ale reglementării pe care elaborările precedente la configuraseră deja. Primul proiect de constituție dezbătut în libertate nu face decât să oficializeze o evoluție a cărei expresie ultimă va fi articolul corespondent din actul fundamental de la 1866²⁶:

Constituția de la 1866/Art. 24. Constituțiunea garantează tuturor libertatea de a comunica și de a răspândi ideile și opiniunile lor, prin grai, prin scris și prin presă. Fiecare fiind răspunzător de abuzul acestor libertăți, în cazurile determinate de Codul Penal, care în această privință se va revizui și se va completa, fără însă a se putea restrânge dreptul în sine sau a se putea înființa o lege excepțională. Delictele de presă sunt judecate de juri. Nici cenzura, și nici o altă măsură preventivă pentru aparițiunea, vinderea sau distribuirea oricărei publicațiuni nu se va putea reînființa. Pentru publicațiuni de jurnale, nu este nevoie de autorizațiunea prealabilă a autorității. Nici o cauțiune nu se va cere de la ziarști, scriitori, editori, tipografi, litografi. Presa nu va putea fi pusă niciodată sub regimul avertismentelor. Nici un jurnal sau publicațiune nu vor putea fi suspendate sau suprimate. Autorul este răspunzător pentru scrierile sale iar în lipsa autorului sunt răspunzători sau girantul, sau editorul.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866/Art. 19. Presa este liberă. Nici cenzura, nici o altă măsură preventivă pentru aparițiunea, vânzarea sau distribuțiunea a oricărei publicațiuni, nu se poate înființa. Pentru publicațiuni de jurnale nu este nevoie de autorizațiunea prealabilă a autorității. Nici o cauțiune nu se va cere de la ziarști, scriitori, editori, tipografi și litografi. Presa nu va fi pusă niciodată sub regimul avertismentelor. Nici un jurnal sau publicațiune nu va putea fi suspendată sau suprimată. Toate delictele comise prin exercitarea libertății presei se vor pedepsi conform Codului penal (...).

Proiectul Comisiei Centrale din 1859/Art. 21. Libertatea rostirii ideilor în orice materie este garantată fiecăruia; orice măsură preventivă este oprită, însă cu înfrânarea delictelor prevăzute de lege și care s-ar cauza prin exercițiul acestei libertăți. Art. 24. Presa este liberă. Cenzura nu va putea fi niciodată reșezată; măsurile preventive nu sunt iertate sub nici un cuvânt. Delictele ce s-ar putea comite prin exersarea acestei libertăți se vor pedepsi numai conform legii penale și se vor judeca de juriu, după înființarea lui prin o anumită lege. (...) Când autorul este cunoscut și domiciliat pe teritoriul Principatelor

---

²⁶ Semnificative în această direcție sunt intervențiile lui CONSTANTIN BACALBAȘA și I. IONESCU-DOLJ din *Constituția de la 1923 în dezbaterile contemporanilor*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 315- 356, 563-581.

Unite, nu pot fi urmăriți pentru ale lui scrieri nici editorul, nici tipograful, nici împărțitorul. Fiecare ziar trebuie să aibă un garant responsabil care să se bucure de drepturi civile. Numai Românii pot fi redactori sau garanți responsabili de ziare politice.²⁷

Și modalitatea în care proiectul de Constituție de la 1859 reglementează raporturile dintre suveranitate, națiune și puterile statului este simptomatică, în măsura în care ecuația suveranității este rezolvată, ca și în 1848 și ca și la 1866, în acord cu principiile guvernământului reprezentativ. Stipulația de la 1859 nu este diferită de cea recuperabilă în proiectul Consiliului de Stat sau cea prezentă în constituția de la 1866. „Puterile statului” se legitimează constituțional în raport cu titularul suveranității. Ceea ce aduce textul de la 1866 în raport cu celelalte două care îl precedă este inserarea principiului delegării, implicit în documentele anterioare, ca un corolar al maximei fidelități față de formularea actului fundamental belgian. „Emană” se substituie relativ arhaizantului „purced”:

Constituția de la 1866 / Art 31. Toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decât numai prin delegațiune și după principiile și regulile așezate în constituțiunea de față.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 26. Toate puterile statului purced de la națiune. Ele se exercitează numai după principiile și regulile așezate în constituțiunea de față.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 30. Toate puterile statului purced de la națiunea română și funcționează numai după principiile și regulile așezate în constituțiunea de față.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 25. Tous les pouvoirs émanent de la nation. Ils sont exercés de la manière établie par la constitution.²⁸

Nu mai puțin relevantă pentru amploarea progresului terminologic este opțiunea realizată de legislatorii de la 1859 în favoarea unui set de lexeme și de sintagme reperabile, pentru prima dată, în jurul anului 1848 și difuzate în cadrul Dorințelor Divanurilor ad-hoc. Sintagme ca „putere legislativă / putere executivă” nu mai suprimă, prin ocurența lor, dar intervalul relativ scurt de timp care separă această epocă de sancționare constituțională de primele tatonări nu poate fi ignorat în discuția purtată în marginea evoluției lingvistice. În mai puțin de trei decenii, ezitățile lasă loc unei maturități care e reflectată și în selecția sintagmatică, și în relațiile care se construiesc între puteri.

Tiparul avansat la 1859 este cel pe care adunarea constituantă îl va impune definitiv la 1866 – este vorba de o exercitare a puterilor subsumată exigenței separației lor, exigență decelabilă în insistența asupra naturii colective a exercitării puterii legislative de către domn, adunare și Comisia Centrală. Prin dispariția acestui din urmă organ hibrid, imaginea care se conturează la 1866

²⁷ Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, pp. 39-40.

²⁸ Apud *Ibidem*. Asupra genezei regimului reprezentativ, a se vedea A. ESMEIN, *Eléments de droit constitutionnel*, L.G.D.J., Paris, 1896, pp. 35-37.

este cea care supraviețuiește nemodificată până la 1938. Din această perspectivă, stabilitatea terminologică, abstracție făcând de corelativul ei politic, este remarcabilă. Pornind de la soluția extrem de precisă, embrionar parlamentară, impusă de actul fundamental belgian, proiectul de la 1859 anticipează, simbolic, jaloanele instituționale pe care constituțiile moderne române le vor amenaja, în vederea evacuării arbitrariului monarhic. Bicameralismul nu va modifica decât între anumite limite tolerabile cadrul articulat acum.

Cu originile cele mai îndepărtate în arhitectura „aristo-democraticească” a lui D. Sturdza și în punctele *Constituției cărvunurilor*, soluția de la 1859, reiterată la 1866, închide o linie de evoluție ale cărei repere incontestabile sunt 1838, 1848 și 1857. Influența belgiană, ușor identificabilă, este reflexul natural al unei opțiuni care precede cu câteva decenii punctul culminant al modernizării lexicale de la 1866. Schimbarea la față a vocabularului traduce o schimbare la față a mentalului juridic:

Constituția de la 1866 / Art.32. Puterea legislativă se exercită de către domn și reprezentațiunea națională. Reprezentațiunea națională se împarte în două adunări, senatul și adunarea deputaților. (...).

Art. 35. Puterea executivă este încredințată Domnului, care o exercită în modul regulat prin constituțiune.

Art. 36. Puterea judecătorească se exercită de curți și tribunale. Hotărârile și sentințele lor se pronunță în virtutea legii și se execută în numele Domnului.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Puterea legislativă se exercită de către domn, cu concursul Consiliului de Stat și de către adunarea generală.

Art. 31. Puterea executivă se exercită de către domn, după cum e regulează în această constituțiune.

Art. 33. Puterea judecătorească se exercită conform legilor într-aceasta.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 32. Puterea legislativă se exercită colectiv de domn, de adunarea generală și de Comisia Centrală.

Art. 35. Puterea executivă se exercită de către domn, după cum s-a regulat prin această constituțiune.

Art. 36. Puterea judecătorească se exercită de către curți și tribunale instituite anume prin lege. Hotărârile se dau și judecățile se execută în numele Domnului.²⁹

În ordinea preferată de legislatorii de la 1859, capitolul rezervat „Domnului” este spațiul în care sunt decelabile elementele preluate de către constituantă la 1866. Fără a elimina din perimetrul politic acțiunea regală, tiparul de la 1859 și 1866 caută să prevină orice derapaj autoritar, transformând puterea monarhică într-o putere neutră și separând-o de puterea ministerială, spre a urma tipologia imaginată la 1815 de Constant. Deja, în alocuțiunea lui Kogălniceanu din Comisia Centrală, finalitatea arhitecturii normative era aceea de dubla pe monarhul „neviolabil” printr-o structură eminentemente responsabilă, cum este cazul puterii ministeriale. Din această perspectivă, care este cea a

²⁹ Trecerea în revistă realizată de I. C. FILITTI, în *Izvoarele constituției dela 1866*, pp. 43-46.

constituționalismului clasic, sfera de acțiune a principelui este limitată de exigențele decurgând din stipularea principiului răspunderii agenților guvernamentali. Statutul „neutr” al monarhului, pe care mizează proiectele de la 1859 și 1866, la fel cum mizează și constituția însăși, este inimaginabil în absența celui dualism care anunță parlamentarismul modern: șef de stat iresponsabil politic, cu prerogativa dizolvării camerelor / cabinet răspunzător³⁰.

Pledoaria doctrinarului francez concentrează întregul potențial de atractivitate și fascinație al monarhiei constituționale, potențial decelabil și în alocuțiunea lui Kogălniceanu. „Neutralitatea monarhului” face parte din termenii imperios necesari soluționării ecuației libertății politice. Relevanța sa și pentru cadrul autohton este evidentă, retrospectiv:

Monarhia constituțională ne oferă, așa cum am mai spus, acea putere neutră, atât de indispensabilă oricărei libertăți instituite. Într-o țară liberă, regele este o ființă aparte, superioară diversității opiniilor, neavând alt interes decât acela al menținerii ordinii, libertății, diversității, neputând niciodată să se asimileze condiției comune, inaccesibil, așadar, pentru toate pasiunile pe care această condiție le zămislește și pentru cele pe care perspectiva de a se asimila le alimentează în mod firesc în sufletul agenților investiți cu o putere momentană. Această augustă prerogativă a regalității trebuie să răspândească în sufletul monarhului o liniște, iar în sufletul său un sentiment de tihnă, care nu pot aparține nici unui individ aflat pe o poziție inferioară. Regele planează, ca să spunem așa, deasupra frământărilor omenești și în aceasta constă însăși perfecțiunea organizării politice, în a fi creat, în mijlocul dezacordurilor fără de care nici o libertate nu poate exista, o sferă inviolabilă de securitate, de măreție, de imparțialitate, care le permite acestor dezacorduri să se desfășoare fără nici un pericol, atâta timp cât nu depășesc anumite limite, și care, de îndată ce primejdia se arată, le pune capăt prin mijloace legale, constituționale și lipsite de orice arbitrar. Dar acest imens avantaj se pierde fie când se coboară puterea monarhului la nivelul puterii executive, fie când se ridică puterea executivă la nivelul puterii monarhului. Dacă veți contopi aceste două puteri, două mari probleme devin insolubile: una, destituirea puterii executive propriu-zise, cealaltă, responsabilitatea.³¹

Profilul monarhului constituțional pe care cele trei texte menționate îl creionează este acela schițat, deja, la 1815, de Constant. Analiza vieții constituționale sub regimul Cartelor de la 1814 și 1830 indică până la ce punct o imprecizie similară în stipularea responsabilității politice solidare a cabinetului, dublată de calificarea persoanei regelui ca inviolabilă, a putut antrena o mutație ce convergea către aclimatizarea modelului de tip englez în Franța, și, grație iradierii intelectuale, pe întregul continent. Experiența belgiană, ca și cea românească, se cer raportate la lecțiile servite de constituționalismul Restaurației³².

³⁰ Dezvoltarea în A. ESMEIN, *Op. cit.*, pp. 95-145.

³¹ BENJAMIN CONSTANT, *Op. cit.*, pp. 41-42. Lucrarea fundametală dedicată intervalului Restaurației rămâne cea a lui PAUL BASTID, *Les institutions politiques de la monarchie parlementaire*, Sirey, Paris, 1954.

³² PARASCHIVA CÂNCEA, MIRCEA IOSA, APOSTOL STAN (coordonatori), *Op. cit.*, pp. 151-162.

Din perspectivă terminologică, premisele emergenței paralementarismului sunt identificabile în stipulațiile constituționale ale tuturor celor trei documente modelate după tiparul belgian, care difuzează în Europa soluția de compromis a monarhiilor cenzitare franceze, reflex continental al arhitecturii insulare. Efortul de elaborare constituțională din epoca Adunărilor ad-hoc este responsabil pentru diseminarea unor inovații terminologice. Decalajul dintre vocabularul la care are acces, în 1838, în proiectul său de constituție, Ion Câmpineanu, „Persoana suveranului este nesilită și sfântă”, și opțiunea celor trei texte pentru adjectivul „neviolabilă” este simbolic. Ceea ce se aproximează, inițial, prin arhaisme este transcris, după două decenii numai, recurgându-se la neologismul extras din lexicul constituțional occidental. Soluția reținută la 1859 și 1866 reunește și mai vechea exigență pașoptistă a responsabilității ministeriale, după cum recuperează dezideratul anului 1857 de ridica pe tron un monarh a cărui persoană să fie „neviolabilă”. Coincidența dintre soluții nu este accidentală, ci probează amploarea unei mutații.

Regula contrasemnării, esențială în arhitectura parlamentară, supraviețuiește în cele trei variante de text. Textul adoptat de constituantă îl reia integral pe cel belgian, sancționând normativ transferul de responsabilitate pe care contrasemnarea îl antrena:

Constituția de la 1866 / Art. 92. Persoana domnului este neviolabilă. Miniștrii lui sunt răspunzători. Nici un act al domnului nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru, care prin aceasta devine responsabil.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 46. Persoana domnului este inviolabilă. Miniștrii lui sunt răspunzători. Nici un act al domnului nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru, care prin aceasta devine răspunzător de acel act.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 41. Persoana domnului este neviolabilă. Miniștrii lui însă sunt răspunzători. Orice act al domnului trebuie să fie contrasemnat de miniștrii competenți.

Constituția belgiană de la 1831 / Art. 63. La pesonne du roi est inviolable; ses ministres sont responsables.

Art. 64. Aucun acte du roi ne peut avoir d'effet, s'il n'est pas contrasigné par un ministre, qui, par cela seul, s'en rend responsable.³³

Poziția particulară pe care proiectul de la 1859 o deține, ca sursă originară de inspirație pentru constituantul de la 1866, este confirmată, la nivel terminologic, prin stabilitatea unui nucleu destinat descrierii juridice a poziției domnitorului. Un examen comparativ al celor trei documente în care limbajul constituțional își atinge maturitatea indică conservarea unui inventar de funcții politice cărora le corespund un număr de opțiuni lexicale ce apar, și la 1859, și la 1866, cu modificări minime. Între veto-ul absolut conferit monarhului în acord cu proiectul Comisiei Centrale, veto absolut reiterat la 1866, și paleativul veto-ului suspensiv, preferat de Consiliul de Stat în varianta sa, există o

³³ Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, pp. 59-60.

diferență explicabilă prin intervenția prințului Carol I, preocupat de a salvarda pentru monarh un rol de arbitru³⁴. Dincolo de mutațiile survenite în relația dintre prinț și adunarea reprezentativă, proiectul Comisiei Centrale diseminează, pornind de la calchiera programatică a textului actului fundamental belgian, elementele de bază ale unui vocabular pe care și legislatorul constituant de la 1866 le va recepta, în varianta finală. O punere în paralel a Constituției belgiene și a documentelor adoptate de Comisia Centrală, Consiliul de Stat și adunarea constituantă relevă, pe de o parte, existența unor invariante la nivelul aproximării semantice și, pe altă parte, continuitatea efortului de a plasa instituția monarhiei constituționale în context autohton: „Le roi nomme et révoque ses ministres” (Constituția belgiană din 1831) / „Domnul numește și revocă pe miniștrii săi” (Constituția de la 1866) / „Domnul numește și revocă pe miniștrii săi” (Proiectul Consiliului de Stat din 1866) / „Domnul guvernează cu concursul miniștrilor numiți de dânsul” (Proiectul Comisiei Centrale din 1859); «Le roi sanctionne et promulgue les lois» / „El sancționează și promulgă legile” (Constituția de la 1866) / „El sancționează, aplică și promulgă legile. El poate refuza sancțiunea sa. În acest caz însă, legea se va prezenta din nou adunării în sesiunea viitoare. Dacă Adunarea va stăruî în votul său, Domnul sau va sancționa legea, sau va dizolva adunarea. Adunarea cea nouă persistând, sancțiunea va fi dată” (proiectul Consiliului de Stat din 1866) / „El sancționează și promulgă legile; el poate refuza sancțiunea sa” (proiectul Comisiei Centrale din 1859).

Nu este deloc surprinzătoare stabilitatea unui vocabular juridic ale cărui prime articulații sunt recuperabile în epoca pașoptistă și în anii Unirii. Ceea ce proiectul de la 1859 aduce, în comparație cu documentele precedente, este precizarea unor jaloane terminologice și normative totodată, în a căror absență viața politică autohtonă ar fi arătat radical diferit. O examinare ca cea anterioară a relevat continuitatea la nivelul desemnării rolului monarhului în desăvârșirea procesului legislativ. Nu mai puțin semnificativă este continuitatea sub aspectul reglementării prerogativei monarhice de a convoca și dizolva Camerele, prerogativă care, dublată fiind de tehnica răspunderii ministeriale și de dezvoltarea cutumiară a răspunderii politice, conturează *pattern*-ul inconfundabil al parlamentarismului. Ruptura față de soluțiile anului 1848 este tranșantă, separația puterilor în stat fiind potențată de capacitatea domnului de a interveni în activitatea reprezentanței naționale. Dreptul de dizolvare este corelat, în toate cele trei texte, cu precizarea unei date a convocării adunării / adunărilor, existând posibilitatea sancționării agenților guvernamentali răspunzători pentru încălcarea procedurilor constituționale. Tot ca un reflex al mutației lingvistice poate fi percepută introducerea în circulație a termenului de „mesaj”, termen care se substituie, simbolic, vechiului lexem regulamentar „ofis”.

---

³⁴ TUDOR DRĂGANU, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România, până la 1916*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1991, pp. 184-214.

Semnificatul juridic diferit își produce un semnificant permeabil la inovații. Beneficiar al listei civile, dizolvând adunările și prezentând mesaje, monarhul a cărui imagine se desenează începând cu proiectul Comisiei centrale nu mai păstrează nimic nici din deghizamentul republican al anului 1848, după cum este la antipodul domnitorului regulamentar:

Constituția de la 1866 / Art. 95. La deschiderea sesiunii, domnul expune printr-un mesagiu starea țării, la care adunările fac răspunsul lor. Domnul pronunță închiderea sesiunii. El are dreptul de a convoca în sesiune extraordinară adunările. El are dreptul de a dizolva ambele adunări sau numai una dintre ele. (...)

Proiectul Consiliului de Stat, 1866 / Art. 49. La deschiderea sesiunii, domnul expune printr-un mesagiu starea țării. Domnul pronunță închiderea sesiunii. El are dreptul de a convoca în sesiune extraordinară adunarea. El are dreptul de a dizolva adunarea. (...).

Proiectul Comisiei Centrale, 1859 / Art. 42. El poate să convoace adunarea și în sesiune extraordinară, sau să o dizolveze. (...) Domnul, la deschiderea fiecărei sesiuni ordinare a adunării, îi dă prin mesaj lămurire despre starea țării.³⁵

În această ordine de idei a receptării instituțiilor și vocabularului definind monarhia limitată / constituțională, receptare în cadrul căreia anul 1859 joacă un rol privilegiat, statutul miniștrilor în relația lor cu puterea legislativă este unul care se clarifică progresiv, soluția adoptată, în cele din urmă, în adunarea constituantă, fiind una care sancționa compatibilitatea dintre calitatea de reprezentant și funcțiunea de membru al cabinetului, soluție integrabilă în mecanica regimului parlamentar. Din această perspectivă, introducerea compatibilității, în actul fundamental de la 1866, traduce delimitarea de concepția mai rigidă a separației puterilor care prezidase la elaborarea celor două texte servindu-i ca sursă de inspirație Constituentei³⁶.

Mutația semnalată nu anulează o dimensiune a continuității, continuitate decelabilă sub raportul introducerii aceluiași principiu al răspunderii ministeriale penale, în fața instanței supreme, la inițiativa domnului și a camerei / camerelor, sistem care reproducea amenajarea belgiană de la 1831. Ca un indiciu al supraviețuirii unor mefiențe față de arbitrariul monarhic, iertarea sau micșorarea pedepsei administrate miniștrilor era admisă monarhului, doar în măsura în care Parlamentul era de acord, printr-o exprimare clară a voinței sale, textul Consiliului de Stat și cel adoptat de adunarea constituantă reținând soluția imaginată de Comisia Centrală, în prelungirea mecanismului prevăzut de Constituția de la 1831. Încă o dată, poziția particulară a proiectului de la 1859 în ecuația receptării vocabularului dreptului public occidental este confirmată:

Constituția de la 1866 / Art. 103. Domnul nu poate să ierte sau să micșoreze pedeapsa hotărâtă miniștrilor de către Înalta Curte de Casație și Justiție, decât numai după cererea adunării care i-ar fi pus sub acuzațiune.

³⁵ Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției de la 1866*, p. 63.

³⁶ PAUL NEGULESCU, GHEORGHE ALEXIANU, *Tratat de drept public*, II, Editura Casei Școalelor, București, 1943, pp. 99- 117.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 59. Domnul nu poate să ierte, sau să micșoreze pedeapsa hotărâtă miniștrilor de către Curtea de Casațiune, decât numai după cererea adunării.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 51. Domnul nu poate să ierte, nici să micșoreze pedeapsa hotărâtă miniștrilor de către Înalta Curte de Justiție și Casațiune, decât numai în puterea mijlocirii adunării generale.

Constituția belgiană de la 1831 / Art. 91. Le roi ne peut faire grâce aux ministres condamnés par la Cour de Cassation, que sur la demande d'une des deux chambres.³⁷

Compatibilitatea mandatelor de deputat și de ministru este parte a efortului de aclimatizare a tiparului parlamentar în spațiul autohton, respingându-se alternativa sprijinită în Adunarea ad-hoc și în Comisia Centrală de Kogălniceanu.

Constituția de la 1866 nu făcea decât să clarifice un principiu pe care și textele precedente îl admiseseră implicit, prin acceptarea ministrului, care nu ar fi fost deputat, de a participa, fără drept de vot, la dezbaterile proiectelor de legi. Incompatibilitatea expresă va fi reținută doar în proiectul de constituție al lui Cuza, din 1863, cel mai fidel schemei franceze de la 1852. Cu alte cuvinte, soluția de la 1866 survine ca un corolar al tatonărilor identificabile anterior, ca o modalitate de a face posibil jocul parlamentar:

Constituția de la 1866 / Art. 42. Membrii uneia sau celeilalte adunări, numiți de guvern într-o funcție salariată, pe care o primesc, încetează de mai fi deputați și nu-și reiau exercițiul mandatului lor decât în virtutea unei noi alegeri. Aceste dispozițiuni nu se aplică miniștrilor.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866/ Art. 64. De îndată ce un membru al adunării va primi de la guvern o funcțiune salariată, el încetează de a mai fi membru al adunării. Deputatul care va deveni ministru trebuie să se supue la o nouă alegere.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 56. Deputatul care, după alegerea sa, primește, în timpul mandatului său, un post salariat sau vreo decorațiune, încetează numai decât de a lua parte la ședințele adunării și nu poate reentra în funcțiunea sa de deputat decât după o nouă alegere.³⁸

Analizarea manierei în care se configurează, sub presiunea sincronizării politice, vocabularul constituțional, și cel al dreptului public, prin extensie, nu poate ignora impunerea exigenței mandatului reprezentativ în textul proiectelor de constituție și a constituției de la 1866. Cum remarcam deja, embrionar, principiul reprezentativității mandatului este recuperabil în actul de la 1838 al partidei naționale, acolo unde sunt schițate, pentru întâia oară, punctele de reper ale modernității politice și instituționale. Nu este mai puțin adevărat că, pe filiera franceză a constituției de la 1791 și a celei belgiene, proiectul de constituție pentru Moldova, redactat de Kogălniceanu la 1848, pune în circulație o formulare modernă a exigenței definind regimurile reprezentative.

³⁷Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, pp. 7-10.

³⁸*Ibidem*, p. 49. O analiză a conceptului de drept parlamentar, la IOAN MURARU, MIHAI CONSTANTINESCU, *Drept parlamentar*, Editura Gramar, București, 1994, pp. 23-57.

Ceea ce putea apare contradictoriu într-un text înclinat să decupeze corporat națiunea se impunea natural în interiorul unor documente care abandonau acest tip de „reprezentare” în favoarea unui sistem mai mult sau mai puțin fidel tiparului cenzitar. Definierea mandatului încredințat deputaților / senatorilor supraviețuiește până în momentul demantelării monarhiei constituționale, pentru a reveni în actuala constituție a României.

Constituția de la 1866 / Art. 38. Membrii amânduror Adunărilor reprezintă națiunea, iar nu numai județul, sau localitatea care i-a numit.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 60. Membrii adunării generale reprezintă națiunea.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 55. Deputații în sânul adunării generale reprezintă întreaga țară, iar nu numai partea din Principatele Unite care i-a numit, sau colegiurile electorale respective.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 32. Les membres des deux chambres représentent la nation, et non uniquement la province ou la subdivision de la province qui les a nommés.³⁹

Regimul reprezentativ nu poate fi operațional în absența unui număr minim de garanții destinate a proteja pe reprezentanți și a conferi relevanță acțiunii lor. Din acest ultim punct de vedere, gradul de relevanță al acțiunii membrilor camerei / camerelor sporește în momentul în care inițiativa legislativă este atribuită membrilor reprezentanței naționale, soluție la care se opresc Consiliul de Stat și Constituanta în 1866, dar nu și Comisia Centrală în 1859, în măsura în care textul adoptat de ea rezerva inițiativa legislativă exclusiv domnului și Comisiei Centrale.

Din al doilea unghi de vedere, un parlamentarism, fie el și embrionar, nu este de imaginat decât în prezența setului de imunități pe care orice constituție europeană, adoptată după 1830, le presupunea în mod natural. Încă o dată, textul Comisiei Centrale poate fi privit, în comparație cu celelalte două, ca unul de pionierat: după proiectul lui Kogălniceanu și Barbu Știrbei, este pentru prima oară când într-un document constituțional sunt catalogate aproape exhaustiv garanțiile referitoare la independența de opinii și la inviolabilități, tot atâtea elemente ale unui drept parlamentar, din al cărui cuprins nu lipsesc nici prevederile referitoare la autonomia adunărilor⁴⁰. Modernitatea tehnicii de redactare este acompaniată de o preocupare de a circumscrie normativ spațiul de manevră al reprezentanților, la adăpost de ingerințele autorității executive.

O primă probă în această încercare de a explora maniera de configurare a vocabularului legat de această materie este oferită de inserarea, la 1859, a unei prevederi purtând asupra independenței de opinii și iresponsabilității deputatului. Mandatul reprezentativ impune, în logica reglementării

³⁹ Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, p. 48.

⁴⁰ Apud *Ibidem*, pp.7-10.

constituționale, o astfel de dispoziție, ale cărei origini îndepărtate sunt plasabile în epoca Constituantei franceze de la 1790 / 1791. Terminologia la care autorii succesivelor texte menționate aici se opresc este extrem de omogenă, stabilitatea vocabularului, odată constituit, fiind evidentă. Definitiva înlocuire a „mădularului” prin „membru” este un indiciu al maturizării. Ceea ce Știrbei omitea să transcrie în articolele documentului redactat la 1857 nu va fi eludat după 1859. Jocul liber al opiniilor se întemeiază pe această premiză legală:

Constituția de la 1866 / Art. 51. Nici unul din membrii uneia, sau celeilate adunări, nu poate fi urmărit sau prigonit pentru opiniunile și voturile emise de dânsul în cursul exercițiului mandatului său.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 72. Nici un membru al adunării nu poate fi prigonit, urmărit sau arestat pentru voturile sau opiniunile emise de el în exercițiul funcțiunii sale.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 57. Nici un membru al adunării nu poate, în orice timp, a fi prigonit, urmărit sau arestat, pentru voturile sau opiniunile emise de el în exercițiul mandatului său.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 44. Aucun membre de l'une, ou de l'autre chambre ne peut être poursuivi, ou recherché à l'occasion des opinions et votes émis par lui dans l'exercice de ses fonctions.⁴¹

Corelativul acestei prevederi protejând independența opiniilor în fața ingerințelor executive era dispoziția garantând eliminarea oricărui arbitrar în detenția reprezentanților. Inviolabilitatea, pe care toate constituțiile europene o rețineau ca atare, este un deziderat recurent, identificabil atât în proiectul lui Știrbei, cât și în cel al lui Kogălniceanu. În acord cu logica normativă curentă, toate acele variante modelate după textul actului fundamental belgian rețin ca centrală distincția dintre „culpă vegheată / vină vădită”, prin care se echivalează acel „flagrant délit” francez, și cazul uzual, ce nu se suprapune acestei ipoteze. Din acest principiu constituțional, grație autonomiei regulemantare, adunările pot dezvolta procedural aspectele conexe, fără a afecta dispozitivul pus în operă de legea supremă. Fidelitatea față de textul belgian este numitorul comun explicând omogenitatea unui vocabular constituțional emergent⁴²:

Constituția de la 1866 / Art. 52. Nici un membru al uneia, sau celeilalte adunări, nu poate, în timpul sesiunii, să fie nici urmărit, nici arestat în materie de represiune, decât cu autorizațiunea adunării din care face parte, afară de cazul de vină vădită. Detențiunea, sau urmărirea unui membru al uneia, sau celeilalte adunări, este suspendată pe tot timpul sesiunii, dacă adunarea o cere.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 73. În timpul sesiunii, nici un membru al adunării nu poate fi urmărit, nici arestat, fără autorizațiunea adunării, dată cu o majoritate de două treimi. Urmărirea, arestarea sau constrângerea unui membru al adunării, se poate amâna în timpul sesiunii și pentru tot cursul ei, dacă o va cere adunarea.

---

⁴¹ Apud *Ibidem*, p. 53.

⁴² PARASCHIVA CÂNCEA, MIRCEA IOSA, APOSTOL STAN (coordonatori), *Op. cit.*, pp. 100-105.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 58. Persoana fiecărui deputat este neviolabilă în tot cursul sesiunii; așa dară, în cursul acesteia, nici un deputat nu poate, sub nici un cuvânt, fi urmărit sau arestat de către vreo autoritate fără învoirea, printr-o formală încheere, cu majoritate de două treimi, a adunării. Urmărirea sau arestarea unui membru din adunarea generală este amânată în timpul sesiunii, și pentru tot cursul ei, dacă adunarea o cere.

Art. 59. În timpul sesiunii, în caz de culpă vegheată, deputatul făptuitor se poate aresta, însă atunci, în cele 24 de ore, autoritatea este datoare de a aduce cazul la cunoștința președintelui adunării, carele de îndată convoacă camera spre a hotărî. (...).

Constituția belgiană din 1831 / Art. 45. Aucun membre de l'une ou de l'autre chambre ne peut, pendant la durée de la session, être poursuivi, ni arrêté, en matière de repression, qu'avec la autorisation de la chambre dont il fait partie, sauf le cas de flagrant délit. Aucune contrainte par corps ne peut être exercée contre un membre de l'une ou de l'autre chambre, durant la session, qu'avec la même autorisation. La détention, ou la poursuite d'un membre de l'une ou de l'autre chambre est suspendue durant la session et pour toute sa durée, si la chambre le requiert.⁴³

Autonomia parlamentului, sub aspectul liberei desemnări a organelor sale și al autonomiei regulamentare, este o altă achiziție occidentală pe care dreptul nostru public o aclimatizează, lingvistic și instituțional, începând cu epoca Adunărilor electivă. Și din această perspectivă, este frapantă o continuitate la nivelul reflecției legale și la cel al selecției sintagmatice.

Astfel, un principiu cardinal ca acela reprezentat de autonomia regulamentară figurează, nemodificat, în toate cele trei texte, marcând distanța dintre tiparul constituțional calchiat după precedentul belgian, și elaborările domnitorului Cuza, fidele *pattern*-ului bonapartist. Linia de evoluție este evidentă, ca și siguranța utilizării termenilor:

Constituția de la 1866 / Art. 53. Fiecare cameră determină, prin regulamentul său, modul după care ea își exercită atribuțiunile.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art.80. Adunarea are dreptul exclusiv de a-și preface regulamentul ei interior.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art.66. Adunarea generală are dreptul exclusiv de a-și face sau de a-și preface regulamentul ei interior, după cum își exersă atribuțiunile sale.

Constituția belgiană din 1831 / Chaque chambre détermine, par son règlement, le mode suivant lequel elle exerce ses attributions.⁴⁴

Celălalt versant al autonomiei, capacitatea adunărilor de a-și desemna liber organele de conducere, inclusiv președintele, este doar în parte prezent la 1859, în proiectul Comisiei Centrale. Natura monocamerală a reprezentanței naționale, coroborată cu existența membrilor „de drit”, precum mitropoliții și episcopii eparhioți, aveau drept rezultat limitarea autonomiei, din acest unghi de vedere: se contura o soluție care evoca rădăcinile regulamentare ale

⁴³ Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, pp. 54-55. O expunere a mecanismului parlamentar în I. C. FILITTI, „Regimul parlamentar”, în *Loc. cit.*, pp. 245-265.

⁴⁴ Apud I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției dela 1866*, p. 55.

parlamentarismului autohton, prin sancționarea constituțională a poziției mitropolitului ca prezident „de drit” al Adunării. La 1866, Consiliul de stat extinde sfera autonomiei regulamentare, în acord cu soluția pe care o avansa și Constituția belgiană. Prin reinventarea bicameralismului, episcopii și mitropolitul vor fi plasați, ca membri de drept, în camera superioară, ce primea dreptul de a-și desemna prin vot și președintele. Traseul detașării de tiparul regulamentar era desăvârșit. Apariția lexemului „birou” reflectă fidelitatea față de modelul belgian:

Constituția de la 1866 / Art. 43. La fiecare sesiune, adunarea deputaților își numește președintele, vicepreședinții și compune biroul său.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 65. În fiecare sesiune, adunarea generală își numește președinții, vicepreședinții și biroul.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 53. Mitropoliții și episcopii eparhioți sunt de drit membri ai adunării. Prezența adunării se cuvine mitropoliților, vicepreședinții și secretarii se aleg de adunare.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 37. Chaque session, chacune des deux chambres nomme son président, ses viceprésidents et compose son bureau.⁴⁵

La 1848 deja, în proiectul de constituție pentru Moldova, relațiile dintre puterea executivă și adunare erau conturate într-o manieră radical diferită de cea definind ordinea regulamentară. Documentul adoptat la 1859 cuprinde jaloanele care vor marca traseul urmat de comportamentul parlamentar până în 1938. În absența unei referiri precise la tehnica votului de neîncredere, tehnică ce se naște pe cale cutumiară, proiectul de la 1859 pune în circulație o sumă de modalități prin care guvernul este supus unui control parlamentar, în termenii contemporani. Astfel, o comparație a terminologiei utilizate în cele trei variante inspirate de textul belgian dovedește consecvența în tentativa de a aclimatiza lingvistic procedurile prin care reprezentanța națională era presupusă a cenzura efectiv activitatea cabinetului.

Procedura interpelării, introdusă pentru prima dată în vocabularul constituțional românesc la 1859, este reflexul încercării de a construi un cadru de acțiune precis acelor deputați / senatori care intenționau să își formuleze opiniile în legătură cu activitatea cabinetului. În cele trei texte, soluția reținută este cvasi identică, identității în intenții corespunzându-i o construcție lexicală extrem de omogenă:

Constituția de la 1866 / Art. 49. Fiecare membru al adunărilor are dreptul de a adresa miniștrilor interpelări.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 82. Fiecare membru al adunării de dorește a adresa guvernului interpelelațiune, este dator a încunoștința pe minister despre aceasta cu trei zile mai înainte.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 75. Fiecare membru al adunării ce va voi a adresa guvernului interpelelațiuni, este dator a încunoștința pe minister cu trei zile mai înainte.⁴⁶

⁴⁵ *Apud Ibidem*, pp. 50-51.

⁴⁶ *Apud Ibidem*, pp. 52-53.

Modalitățile pe care actul fundamental le pune la dispoziția activității de control parlamentar includeau, deja din prima ipostază de la 1859, și dreptul de anchetă. În fapt, ceea ce trebuie remarcat este continuitatea liniei de evoluție care leagă opera Constituantei de aceea a generațiilor precedând-o, incluzând aici și pe membrii Comisiei Centrale. Dincolo de soluțiile punctuale în care legislatorul constituant a inovat, relația privilegiată cu documentele elaborate la 1859 și 1866 rămâne evidentă. Mutația survine la nivelul articulării unei forme adaptate limbii, menită să înlocuiască simpla traducere, dublată de inserarea originalului francez. Este vorba de un fenomen documentabil și în cazul Codului civil de la 1864:

Constituția de la 1866 / Art. 47. Fiecare dintre adunări are dreptul de anchetă.
 Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 68. Adunarea are dreptul de anchetă.
 Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 69. Adunarea generală are dreptul de anquestă (cercetare).
 Constituția belgiană din 1831 / Art. 40. Chaque chambre a le droit d'enquête.⁴⁷

În configurația pe care modelul belgian o impune, activitatea de legiferare este o activitate la care concură domnul și adunarea reprezentativă în egală măsură. Constituția de la 1866 va aduce, ca și în alte domenii, un plus de precizie prin conținutul ei, stipulând că „Nici o lege nu va putea fi supusă sancțiunii domnului decât după ce se va fi discutat și votat liber de majoritatea ambelor adunări” (articolul 32, ultimul alineat). Corolarul natural al intervenției legitime în opera de legiferare, intervenție care este oficializată pe deplin de aceeași adunare constituantă, este dreptul membrilor adunării / adunărilor de amenda proiectele de legi depuse spre aprobare pe masa parlamentului. Acestui drept la amendare („amendamentul”, ca *lexem* distinct, este impus în forma sa lingvistică definitivă), sever restricționat în epoca monarhiei autoritare a prințului Cuza, îi corespund, în toate cele trei documente inspirate din tiparul belgian, prevederi lipsite de ambiguitate:

Constituția de la 1866 / Art. 48. Adunările au dreptul de a amenda și de a despărți în mai multe articolele și amendamentele depuse.
 Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 70. Adunarea are dreptul de a amenda și separa articolele și amendamentele propuse.
 Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 70. Adunarea generală discută și votează proiectele de legi care se înfățișează de către Domn, din parte-i, sau din partea Comisiunii Centrale. Adunarea le poate amenda, sub rezerva articolului 94 din Constituțiune.
 Constituția belgiană din 1831 / Art. 40. Les chambres ont le droit d'amender et de diviser les articles et les amendement proposés.⁴⁸

---

⁴⁷ *Apud Ibidem*, p. 52.

⁴⁸ *Apud Ibidem*.

Pe aceeași linie a garantării eficienței reprezentării naționale se înscrie și receptarea dreptului de petiționare pe care particularii îl dețin, și a cărui exercitare este imaginată prin medierea camerelor însele. De altfel, toate cele trei texte analizate rețin, separat de articolul menționat, și dreptul de petiționare rezervat cetățeanului, și în conformitate cu care acesta este îndrituit să se adreseze autorităților (articolul 28 al Constituției de la 1866, articolul 22 al proiectului de la 1866 și articolul 26 al proiectului redactat de Comisia Centrală). Ceea ce se întrevede în varianta finală este eliminarea celor cerințe privitoare la număr, eliminare care tindea să transforme procedura într-una mult mai accesibilă și eficace. Încă o dată, repertoriul de drepturi fundamentale era acompaniat de inserarea unor dispoziții grație cărora protecția lor efectivă era asigurată. În egală măsură, dreptul de a dezbate petițiile cetățenilor era parte din efortul de a lega pe reprezentant de alegătorii săi:

Constituția de la 1866 / Art. 50. Oricine are dreptul de adresa petițiuni adunărilor, prin mijlocirea biroului, sau unuia dintre membri. Fiecare din adunări are dreptul de a trimite miniștrilor petițiunile care îi sunt adresate. Miniștrii sunt datori a da explicațiuni asupra coprinderii lor, ori de câte adunarea ar cere-o.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 75. Particularii nu pot înfățișa adunării petițiuni în persoană. Ele, pentru a fi citite în adunare, trebuie să fie sprijinite de cinci membri.

Art. 76. Adunarea are dreptul de a trimite miniștrilor respectivi petițiunile ce le sunt adresate și miniștrii sunt datori a da explicațiuni asupra coprinderii lor, ori de câte ori adunarea le va cere.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 73. Particularii nu pot înfățișa adunării în persoană petițiuni, decât numai prin mijlocirea a cinci deputați.

Art. 74. Adunarea are dreptul a respinge, sau a trimite ministerului competent petițiunile ce-i sunt adresate și a-i cere lămuriri, sau a le recomanda spre îndreptare.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 43. Il est interdit de présenter en personne des pétitions aux chambres. Chaque chambre a le droit de renvoyer aux ministres les pétitions qui lui sont adressées. Les ministres sont tenus de donner des explications sur leur contenu, chaque fois que la chambre exige.⁴⁹

Prin proiectul de la 1859 și documentele care se situează pe aceeași linie de evoluție tinzând către regimul parlamentar, se sancționează cu forța constituției un principiu al majorității „sufrajiilor”, care nu face decât să reconfirme ruptura față de ordinea adunărilor de stări, ruptură ale cărei prime semne sunt reperabile chiar în substanța normativă a Regulamentelor Organice. Dacă mutația nu este revoluționară, (în definitiv, și proiectul pentru Moldova al lui Kogălniceanu preconiza aceeași deliberare cu majoritate de voturi), semnificativul lingvistic este unul radical diferit. Modernitatea impune despărțirea de soluțiile de compromis definitive pentru epoca de tranziție. „Sufragiul” și „voturile” se substituie „glasurilor”, „balotației tainice” și „balurilor care se balotarisesc”, o terminologie care supraviețuia din timpul

---

⁴⁹ *Apud Ibidem*, pp. 52- 53.

„Oblăduirii aristo democraticești”. Este decelabilă și conturarea, în descendența actului fundamental belgian, a conceptului de „civorum”, validitatea hotărârilor depinzând de un minim de prezență al membrilor, altă achiziție pe care lexicul autohton și-o apropiază, după ce fusese schițată embrionar în Regulamentul Organic din Țara Românească. La capătul traseului de evoluție, după jumătate de secol de tatonări, este identificabilă opțiunea lexicală familiară vocabularului constituțional. Poate că principiul supraviețuiește, însă veștmântul lingvistic suferă o schimbare la față:

Constituția de la 1866 / Art. 45. Orice rezoluțiune este luată cu majoritatea absolută a sufragiilor, afară de aceea ce se va statornici prin regulamentele adunării în privința alegerilor și prezențaunilor. În caz de împărțire a voturilor, propozițiunea în deliberațiune este respinsă. Nici una dintre adunări nu poate lua o rezoluțiune dacă majoritatea membrilor ei nu se găsește întrunită.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 66. Deciziunile adunărilor nu se pot da decât prin majoritate absolută, afară de ceea ce se va statornici prin regulamentul adunării în privința alegerilor de comisiuni și altele, precum și în privirea alegerilor și prezențaunilor. Când voturile sunt împărțite în două părți egale, propunerile supuse delibărării sunt respinse. Ele trebuie să revie în discuțiune după trecerea a treizeci de zile. Adunarea nu poate ținea ședințe și a da hotărâri fără ca să fie de față cel puțin jumătate și unul din întregul număr al membrilor din care se compune.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 68. Adunarea generală nu poate da hotărâre decât prin majoritatea absolută a voturilor. Când voturile sunt împărțite în două părți egale, propunerile cele supuse delibărării sunt respinse.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 38. Toute résolution est prise à la majorité absolue des suffrages, sauf ce qui sera établi par les règlements des chambres à l'égard des élections et des présentations. En cas de partage des voix, la proposition mise en délibération est rejetée. Aucune des deux chambres ne peut prendre de résolution, qu'autant que la majorité des ses membres se trouve réunie.⁵⁰

Indisociabilă de tendința modernizării, în parametrii indicați de tiparul constituțional belgian, este și inserarea în textul celor trei constituții a exigenței publicității ședințelor Reprezentanței naționale, exigență dublată de interdicția masării forței armate în preajma Adunării / adunărilor. Până la un punct, dezideratul care este investit cu forță constituțională la 1866 traduce preocuparea legislatorilor de a salvarda un sens al transparenței politice, transparență a cărei condiție minimală este preluată, în ultima ipostază textuală, cea de la 1866, literal din nucleul prescriptiv al actului fundamental belgian, transformând în normă o doleanță figurând în petițiile anonime din epoca domnitorului Bibescu și apărând în cadrul proiectului constituțional al lui Kogălniceanu:

Constituția de la 1866 / Art. 39. Ședințele Adunărilor sunt publice. Cu toate acestea, fiecare adunare se formează în comitet secret, după cererea președintelui sau a zece membri. Ea decide în urmă cu majoritatea absolută dacă ședința trebuie redeschisă în public asupra aceluiași obiect.

---

⁵⁰ *Apud Ibidem*, p. 51.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 62. Ședințele Adunării generale sunt publice.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 64. Publicitatea ședințelor adunării generale este garantată.

Constituția belgiană de la 1831 / Art. 33. Les séances des chambres sont publiques. Néanmoins, chaque chambre se forme un comité secret, sur la demande de son président ou de dix membres. Elle décide ensuite, à la majorité absolue, si la séance doit être reprise en public sur le même sujet.⁵¹

În măsura în care amenajarea instituțională conduce, previzibil, la amenajarea în planul vocabularului constituțional, terminologia la care recurge toate cele trei texte ce converg către tiparul monarhiei constituționale este marcată de degajarea unui numitor comun. Descrierea funcțiilor, a relațiilor dintre organe, actualizarea catalogului de drepturi și libertăți au ca reflex structurarea unui *pattern* pe care constituantul de la 1866 îl poate utiliza, ca punct de plecare. Deja de la primul proiect constituțional ce urmează traseul lingvistic și normativ belgian, sunt extrem de ușor decelabile setul de soluții pe care discursul dreptul public dezvoltat în marginea primei constituții le va comenta *in extenso*, căci nașterea metalimbajului este inimaginabilă, fără suportul inițial al textului propriu-zis. Explorarea configurării acestui țesut constituțional ce precede și explică, în bună măsură, opțiunile de la 1866 nu poate ignora continuitatea prevederilor inserate în aceste trei ocazii simbolice în relație cu dreptul reprezentanței naționale de a decide suveran în chestiunea bugetului. Încă o dată, închiderea cercului care se deschidea, ezitant, prin intermediul memoriilor de reformă, al Regulamentelor Organice, al elaborărilor pașoptiste, este vizibilă, poziția privilegiată a adunărilor în eșafodajul etatic nemaifăcând obiect de dispută. Ceea ce era privit ca potențial subversiv, de la libera dezbatere parlamentară până la responsabilitatea agenților puterii executive, este integrat, după un efort de receptare intelectuală și renovare lingvistică, în corpusul legal și terminologic al constituționalismului modern. „Nici o taxare fără reprezentare”: comparația dintre alegerile care definesc cele trei etape indică supraviețuirea aceluiași nucleu dur de lexeme și de proceduri, a cărui existență traduce amploarea modernizării și profunzimea aculturației:

Constituția de la 1866 / Art. 109. Nici un impozit al statului nu se poate stabili și percepe decât numai în puterea unei legi.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 92. Nici un impozit nu se poate stabili și percepe decât numai în puterea unei legi.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 118, alineat 4. Nici o dare de trebuință statului nu se poate pune sau lua, decât numai în puterea unei anume legi, încuviințată de adunarea generală și de comisiunea centrală și sancționată de Domn.

Constituția belgiană de la 1831 / Art. 110. Aucun impôt au profit de l'état ne peut être établi que par une loi.⁵²

⁵¹ *Apud Ibidem*, pp. 48-49.

⁵² *Apud Ibidem*, pp. 69-70.

Acea stabilitate remarcată în momentul examinării creionării atribuțiilor puterii executive și legislativului este evidentă și în cazul reglementării structurii și principiilor relevante în planul puterii judecătorești. Ne aflăm și aici în prezența unei linii de continuitate cu tentativele anterioare de a elimina din comportamentul etatic acel arbitrar recuperabil la nivelul tranșării litigiilor. Evacuarea intervenției monarhului din spațiul puterii judecătorești, vizibilă din debutul textelor analizate, este dublată de introducerea expresă a unor deziderate recurente în reflecția constituțională în deceniile de după 1840. Practic, dincolo de maturizarea punerii în pagină, nu este identificabil nici un element de noutate radicală, nici o soluție care să nu fi fost deja măcar schițată. De la memoriul lui Barbu Știrbei din anii premergători adoptării Regulamentelor Organice până la documentele constituționale și memoriile anului revoluționar 1848, remediile pentru corectarea unui rău societal erau în mare măsură anticipate. Prin medierea constituționalismului belgian, pătrund în spațiul autohton și se încetățenesc acele garanții ale libertății individuale, de natură procedurală și pe care modernitatea politică le atașează exercițiului justiției. Laconismul textului adoptat de constituantă nu trebuie contrapus descrierii mai ample pe care proiectul de la 1859 o rezervă puterii judecătorești: „neamovibilitatea” garantată la 1859 va fi parte integrantă a cadrului secretat de actul fundamental de la 1866:

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 101. Curtea de Casațiune, în acord cu Comisiunea Centrală, va hotărî când trebuie să înceapă a se aplica în toată puterea ca principiul neamovibilității în magistratură. Aceasta se va face prin o anumită lege. Atuncea și judecătorii celorlate instanții se vor numi pe viață; și un judecător nu va putea fi dat afară din serviciu, nici suspendat din funcțiunile sale decât numai după o hotărâre judecătorească.⁵³

După cum simbolică pentru relevanța terminologiei legale corespunzând morfologiei constituționale monarhice parlamentare este prezența garanțiilor preluate din cadrul reflecției juridice franceze și belgiene în intervalul de până la 1938. Ceea ce, cu ezitățile lingvistice ale începutului, conceptualizaseră membrii Comisiei Centrale este fundamentul libertății individuale și pavază împotriva arbitrarului până la instaurarea autoritarismului și totalitarismului. Spiritul care prezidează la construcția constituțională jalonată de cele trei texte îmbrățișate de Comisia Centrală, Consiliul de Stat și Constituantă, dincolo de modificări, dincolo de eliminarea unor instituții, este unul preocupat să reconcilieze, în descendența regimurilor moderate ale Franței Restaurației și Belgiei, autoritatea și libertatea. Guvernământul constituțional conferă efectivitatea libertății individuale și observația lui Constant de la 1815 ar fi putut fi scrisă și la 1859 sau 1866:

Toate constituțiile pe care Franța le-a avut garantau libertatea individuală, și totuși, chiar sub aceste constituții, libertatea persoanei a fost fără încetare violată. Aceasta

---

⁵³ CRISTIAN IONESCU, *Dezvoltarea constituțională a României, 1741-1991. Acte și documente*, p. 292.

arată că o simplă declarație nu este suficientă: e nevoie de forme concrete de protecție și de organisme destul de puternice pentru a utiliza în favoarea celor năpăstuiți mijloacele de apărare pe care le consacra legea scrisă. (...) Libertatea presei plasată în afara oricărei atingeri, grație judecății cu jurați; responsabilitatea miniștrilor și mai ales a agenților lor inferiori; în sfârșit, existența unei reprezentări numeroase și independente, acestea sunt, în ziua de azi, largile căi către libertatea individuală.

Într-adevăr, această libertate e scopul oricărei asociații omenești; pe ea se sprijină morala publică și privată; pe ea își întemeiază industria planurile; fără de ea nu poate exista nici pace, nici demnitate, nici fericire pentru oameni.

Arbitrariul distruge morala, pentru că nu există morală în absența securității, nu există afecțiune fără certitudinea că obiectul acestei afecțiuni se află la adăpost, pentru că îl protejează propria nevinovăție. Când arbitrariul lovește fără scrupule pe cei care îi par suspecti, nu doar individul este persecutat, ci întreaga națiune e mai întâi ofensată și apoi înjosită. (...) Arbitrariul are, în câmpul moralei, efectul pe care ciuma îl are în sfera existenței zilnice.⁵⁴

Căci tocmai către evacuarea arbitrariului țintesc principiile cărora cele trei variante constituționale le conferă forță juridică supremă. În acest context se cer plasate prevederile legate de obligativitatea juriului, element central în constituționalismul secolului XIX, sau cele purtând asupra interdicției înființării de tribunale extraordinare. Linia de continuitate cu *Petiția dreptului* (1628) și cu *Bill of rights* (1689) este mediată grație receptării vocabularului și prescripțiilor definitorii pentru Cartele constituționale franceze și Constituția belgiană de la 1831:

Constituția de la 1866 / Art. 104. Nici o jurisdicțiune nu se poate înființa decât numai în puterea unei anumite legi. Comisiuni și tribunale extraordinare nu se pot crea sub nici un fel de numire și sub nici un fel de cuvânt. Pentru întreg statul român este o singură Curte de Casațiune.

Art. 105. Juriul este statornicit în toate materiile criminale și pentru delictive politice și de presă.

Proiectul Consiliului de Stat din 1866 / Art. 86. Nici o jurisdicțiune nu se poate înființa decât numai în puterea unei anumite legi. Comisiuni și tribunale extraordinare nu se pot crea sub nici un fel de numire și sub nici un fel de cuvânt. Pentru întreg statul român este o singură Curte de Casațiune.

Art. 88. Juriul este statornicit în procesele criminale și de presă.

Proiectul Comisiei Centrale din 1859 / Art. 98. Nici un tribunal, nici o jurisdicție contențioasă nu se poate înființa decât numai în puterea unei anume legi. Comisiuni și tribunale extraordinare nu se pot crea niciodată, sub nici un fel de numire și sub nici un fel de cuvânt.

Art. 99. O Înalță Curte de Justiție și Casațiune se institue pentru întregul stat român.

Art. 105. Juriul se înființează în procesele politice, criminale și de presă. O lege specială va statua organizarea sa.

Constituția belgiană din 1831 / Art. 94. Nul tribunal, nulle juridiction contencieuse ne peut être établi qu'en vertu d'une loi. Il ne peut être créé ni de commissions, ni de tribunaux extraordinaires, sous quelque dénomination que ce soit.

Art. 95. Il y a pour toute la Belgique une cour de cassation (...).

Art. 98. Le jury est établi en toutes matières criminelles et pour délits politiques et de la presse.⁵⁵

⁵⁴ BENJAMIN CONSTANT, *Op. cit.*, pp. 158-159.

⁵⁵ I. C. FILITTI, *Izvoarele constituției de la 1866*, pp. 67- 68.